

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ Ν.Ο.Π.Ε.
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

**ΧΑΡΤΗΣ ΤΩΝ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ**
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΜΕ ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ
ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ
ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

ΟΝΟΜΑ: ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
Α.Μ.: 1340200200126
ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΣΚΑΝΔΑΜΗΣ Ν.
ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ: 24.5.2005

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	4
1) Εισαγωγικές παρατηρήσεις	4
2) Χρησιμότητα του Χάρτη.....	5
3) Γενικά ζητήματα	8
i) Πεδίο εφαρμογής.....	8
ii) Τριτενέργεια	9
iii) Διασπορά δικαιωμάτων στο συνταγματικό κείμενο	10
iv) «Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων»	10
B. ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ.....	12
1) Γενικά.....	12
2) Προοίμιο	12
3) Αξιοπρέπεια (άρθρα 61-65)	16
4) Ελευθερίες (άρθρα 66-79).....	16
5) Ισότητα (άρθρα 80-86).....	17
6) Αλληλεγγύη (άρθρα 87-98).....	17
i) Κοινωνικά Δικαιώματα.....	17
ii) Δικαιώματα-Αρχές	18
7) Δικαιώματα των Πολιτών (άρθρα 99-106)	19
8) Δικαιοσύνη (άρθρα 107-110).....	20
Γ. ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ ΜΕ ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ	22
1) Γενικά.....	22
2) Χάρτης-ΕΣΔΑ	22
i) Γενικά	22
ii) Εμβέλεια	23

<i>iii) Διαφορές Χάρτη-ΕΣΔΑ</i>	25
<i>iv) Η προσχώρηση της Ε.Ε. στην ΕΣΔΑ με βάση το άρθρο 1-9 παρ. 2 του Ευρωπαϊκού Συντάγματος</i>	26
3) Χάρτης- Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (ΕΚΧ)	30
<i>i) Γενικά</i>	30
<i>ii) ΕΚΧ και ενωσιακό δίκαιο</i>	31
4) Χάρτης – Εθνικά Συντάγματα	33
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	36
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	38
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	39

A. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1) Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Στη μακρά πορεία ενοποίησης της Ευρώπης πολλές φορές υπήρξε η ανάγκη να της δοθεί η αναγκαία ώθηση μέσω ενός νομικού κειμένου το οποίο θα έθετε το απαραίτητο πλαίσιο για την περαιτέρω εξέλιξή της. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη του 1986 και φυσικά η Συνθήκη του Μάαστριχτ του 1992 οπότε και πρωτοεμφανίζεται η Ευρωπαϊκή Ένωση και μαζί της τα πρώτα βήματα πολιτικής ενοποίησης. Έκτοτε και παρά τη συνεχή προώθηση και ολοκλήρωση της οικονομικής ενοποίησης, η πολιτική ενοποίηση παρέμεινε σχεδόν στάσιμη.

Ένα ακόμη βήμα προς την πορεία της πολιτικής ενοποίησης διανύθηκε τον Ιούνιο του 1999 στη Σύνοδο Κορυφής της Κολωνίας, όπου το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο έλαβε την απόφαση σύνταξης ενός κειμένου το οποίο θα περιελάμβανε έναν κατάλογο θεμελιωδών δικαιωμάτων. Για την ανάδειξη της σημασίας του εγχειρήματος, αλλά και λόγω αυτής, η εκπόνηση του κειμένου ανατέθηκε σε ένα σώμα ευρείας νομιμοποιητικής βάσης¹ υπό την προεδρία του πρώην Προέδρου της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας και πρώην Προέδρου του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου Roman Herzog, το οποίο συγκέντρωνε στοιχεία συντακτικής συνέλευσης. Η Συνέλευση αυτή, η οποία εργάστηκε επί 10 συνεχείς μήνες από τις 17 Δεκεμβρίου 1999 έως τις 2 Οκτωβρίου 2000, αποτελούνταν από 62 μέλη, τα οποία αντιπροσώπευαν τους πολίτες της Ένωσης -16 Ευρωβουλευτές, 30 (ανά 2 από τα τότε 15 κράτη μέλη) εθνικοί βουλευτές-, τα κράτη μέλη -15 αντιπρόσωποι αρχηγών κρατών ή κυβερνήσεων των κρατών μελών-, και την Ευρωπαϊκή Επιτροπή –ένας αντιπρόσωπος του Προέδρου της Επιτροπής-, με την συμμετοχή 4 παρατηρητών -2 από το Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και 2 από το Συμβούλιο της Ευρώπης (ο ένας από το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου)-. Πόνημα της συνέλευσης αυτής αποτέλεσε ο «Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης».

Στη Σύνοδο της Νίκαιας, την 7^η Δεκεμβρίου 2000, έγινε η κοινή πανηγυρική διακήρυξη του από το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο της Ε.Ε. και την Επιτροπή². Η «Ευρώπη της Νίκαιας» είναι η «Ευρώπη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων».

Αναφορικά με τη νομική ισχύ του κειμένου, πρέπει να σημειωθεί ότι αυτό αποτελεί ακόμη και σήμερα απλά και μόνο μια διακήρυξη χωρίς νομική δεσμευτικότητα, πέρα από την ηθική δεσμευτικότητα την οποία εκπέμπει και η οποία είναι εμφανής σε διάφορους τομείς της δραστηριότητας της Ένωσης, από τις προτάσεις της Επιτροπής μέχρι τις αποφάσεις του ΔΕΚ^{3,4}. Το κείμενο όμως αυτό με κάποιες μικρές τροποποιήσεις

¹ Αντίστοιχης σύνθεσης με εκείνο που στη συνέχεια εκπόνησε την «Συνθήκη για την θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης».

² Δημοσιευμένη στην Επίσημη Εφημερίδα με το κείμενο του Χάρτη: ΕΕφ, C 2000, No 364 της 18.12.2000, σελ. 1-22.

³ Βλ. Ruggeri, σελ. 228 επ.

⁴ Ένα νέο σύστημα πρόκειται μάλιστα -εν αναμονή της ισχύος του Συντάγματος της Ευρώπης και μαζί με αυτό φυσικά του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων- να εξετάζει συστηματικά τη συμβατότητα της προτεινόμενης ευρωπαϊκής νομοθεσίας με τον Χάρτη. Η νέα Ομάδα Επιτρόπων για τα Θεμελιώδη Δικαιώματα, την Κατάργηση των Διακρίσεων και τις Ίσες Ευκαιρίες, η οποία συστήθηκε πέρσι τον Οκτώβρη, θα φροντίσει ούτως ώστε τα αποτελέσματα αυτής της διαδικασίας εξέτασης να ληφθούν υπόψη. Αυτή είναι η πρώτη πρωτοβουλία της συγκεκριμένης ομάδας. Άλλα θέματα τα οποία επεξεργάζεται η ίδια ομάδα είναι επίσης προτάσεις για ίδρυση Οργανισμού Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και Ινστιτούτου για την

τεχνικού κυρίως χαρακτήρα αναμένεται να αποκτήσει νομική ισχύ την 1^η Νοεμβρίου 2006 ακολουθώντας την ίδια πορεία με αυτήν του υπόλοιπου κειμένου της Συντάγματος της Ευρώπης, του οποίου αποτελεί το Μέρος II⁵. Σε περίπτωση μη επικύρωσης του από όλα τα κράτη μέλη μέχρι την ημερομηνία αυτή ο Χάρτης θα συνεχίσει να έχει το σημερινό νομικό status.

Στις αναπτύξεις που θα ακολουθήσουν θα γίνει μια προσπάθεια να θιγούν τα σημαντικότερα ζητήματα τα οποία σχετίζονται τόσο με αυτό καθαυτό το περιεχόμενο του Χάρτη, όσο και με την συνύπαρξή του με άλλα κείμενα κατοχύρωσης θεμελιωδών δικαιωμάτων, καταδεικνύοντας την μείζονα πολιτική, εκτός από την νομική, σημασία του Χάρτη. Η ανάπτυξη δεν ακολουθεί τη σειρά εμφανίσεως των θεμάτων στον Χάρτη, αλλά έχει γίνει μία προσπάθεια η ανάλυση να γίνει με βάση τη λογική ακολουθία των ζητημάτων, ξεκινώντας με την επισήμανση της εξαιρετικής χρησιμότητας του Χάρτη για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

2) Χρησιμότητα του Χάρτη

Θα πρέπει να αναφερθεί ότι κανένα από τα δικαιώματα τα οποία εντάσσονται στα συνολικά 50 άρθρα του Χάρτη δεν εμφανίζεται για πρώτη φορά, αλλά έχουν όλα εξαχθεί από κάποιο προγενέστερο Χάρτη, Συνθήκη, Σύμβαση ή από τη νομολογία⁶. Ο Χάρτης λοιπόν των θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν καθιερώνει νέα δικαιώματα, πράγμα το οποίο άλλωστε δεν ήταν πρόθεση των συντακτών του, αλλά συγκεντρώνει υπάρχοντα δικαιώματα τα οποία ήταν προηγουμένως εγκατεσπαρμένα σε διάφορα κείμενα, πράγμα και το οποίο καθιστούσε δύσκολο τον εντοπισμό τους. Κάποιες από τις πηγές αυτές είναι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης καθώς και διάφορες άλλες διεθνείς συμβάσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, των Ηνωμένων Εθνών και του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας. Δικαιώματα προέρχονται επίσης από τις Συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και από το παράγωγο τους δίκαιο, καθώς και από τη νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Κοινότητας.

Έχουμε όμως βέβαια και τη συμπερίληψη στον Χάρτη σύγχρονων δικαιωμάτων όπως είναι αυτά τα οποία αφορούν την βιοηθική (ά. 63), την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα (ά. 68) και την προστασία του καταναλωτή (ά. 98), τα οποία καλούνται να απαντήσουν στα μειονεκτήματα της ανάπτυξης της σύγχρονης τεχνολογίας και των επιπτώσεών της στη σύγχρονη ζωή. Τα δικαιώματα αυτά δεν είναι μεν νέα καθώς κατοχυρώνονται ήδη στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης και του κοινοτικού δικαίου, διατυπώνονται όμως με νέο τρόπο και για πρώτη φορά αναγορεύονται σε θεμελιώδη δικαιώματα.

Μοιραία τίθεται επομένως το θέμα της χρησιμότητας του Χάρτη. Γιατί να υπάρχει ένα κείμενό θεμελιωδών δικαιωμάτων της Ένωσης τη στιγμή που υπάρχουν περισσότερα διεθνή κείμενα τα οποία κατοχυρώνουν τα δικαιώματα αυτά; Η απάντηση στο ερώτημα θα ήταν ότι ναι μεν δεσμεύονται τα κράτη μέλη από τα διεθνή αυτά κείμενα, αλλά όχι τα

Ισότητα μεταξύ Ανδρών και Γυναικών, προετοιμασία προτάσεων για στρατηγική κατά των διακρίσεων και Ευρωπαϊκού Έτους για ίσες ευκαιρίες για όλους και προετοιμασία πρωτοβουλίας για την προστασία των παιδιών. (Πηγή: http://www.europa.eu.int/newsletter/index_en.htm)

⁵ Αρμόδια ομάδα εργασίας για την ενσωμάτωση του Χάρτη στις Συνθήκες στη Συνέλευση για το Μέλλον της Ευρώπης ήταν η ομάδα εργασίας II.

⁶ Βλ. την Έκθεση του Δικτύου ανεξάρτητων εμπειρογνομόνων για τα θεμελιώδη δικαιώματα στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.europa.eu.int/comm/justice_home/cfr_cdf

όργανα της Ένωσης. Η απάντηση όμως αυτή δεν είναι ικανοποιητική καθώς η δέσμευση των οργάνων της Ένωσης στα θεμελιώδη δικαιώματα ως γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου, έχει διακηρυχθεί από το ΔΕΚ⁷ και εξάγεται από τα άρθρα 6 και 7 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση.

Αλλού θα πρέπει επομένως να αναζητηθεί η αναμφισβήτητη χρησιμότητά του. Η σημασία του Χάρτη είναι διπλή.

Πρώτον, μέχρι και την σύνταξή του η αναφορά στα θεμελιώδη δικαιώματα από πλευράς είτε των οργάνων που συμμετέχουν στη νομοπαραγωγική διαδικασία είτε των δικαιοδοτικών οργάνων, γινόταν είτε με επίκληση της ΕΣΔΑ, η οποία αποτελεί κείμενο εξωενωσιακό, είτε με αναγωγή στις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών ως γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης⁸, οι οποίες αν και ίδιο δίκαιο της Ένωσης, δεν παρέχουν σαφήνεια και σταθερότητα καθώς δεν είναι κάπου συνολικά καταγεγραμμένες, αλλά αποδίδουν απλώς ένα γενικό πλαίσιο αξιών το οποίο θα πρέπει να γίνεται σεβαστό. Με τον Χάρτη όμως αποκτά η Ένωση τον δικό της κατάλογο δικαιωμάτων με αποτέλεσμα να συγκεκριμενοποιούνται τα θεμελιώδη δικαιώματα των πολιτών της και συνακόλουθα οι υποχρεώσεις των οργάνων της (και βεβαίως των κρατών μελών όταν δρουν στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου) και η διασφάλιση της τήρησης των υποχρεώσεων τους από το ΔΕΚ και τα εθνικά δικαστήρια. Η συγκεκριμενοποίηση αυτή συνεπιφέρει ασφάλεια δικαίου και αυτή με τη σειρά της καλύτερη προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών.

Δεύτερον, κύριος στόχος της σύνταξης του Χάρτη αποτέλεσε το να καταστούν τα δικαιώματα αυτά προσιτά, ορατά (visible) στους πολίτες της Ένωσης. Για τον λόγο αυτόν μάλιστα προχώρησε στην καταγραφή, με καθαρό και περιεκτικό τρόπο, δικαιωμάτων όλων των παραδοσιακών κατηγοριών⁹, καινοτομώντας διεθνώς και στον τομέα αυτό. Οι πολίτες της Ένωσης που θεωρούν ότι πλήττονται στα δικαιώματα τους έχουν πλέον δυνατότητα προσφυγής σε ένα σταθερό σημείο αναφοράς, το οποίο περιλαμβάνει όλο το φάσμα των δικαιωμάτων τους. Επομένως και από το πρίσμα των πολιτών, παρέχεται δυνατότητα καλύτερης προστασίας των δικαιωμάτων τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το δικαίωμα χρηστής διοίκησης το οποίο κατοχυρώνεται στο άρθρο 101 του Ευρωπαϊκού Συντάγματος και το οποίο είναι σύνθεση μίας σειράς αποφάσεων του ΔΕΚ στο συγκεκριμένο πεδίο.

Τρίτον, εκτός από την σημασία του Χάρτη στον τομέα της ασφάλειας δικαίου και της προσέγγισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων στους φορείς τους, τα οποία θα έχουν ως αποτέλεσμα την αποτελεσματικότερη προστασία τους, θα πρέπει να αναφερθεί ότι ο Χάρτης διευρύνει σημαντικά το πεδίο των φορέων των δικαιωμάτων απονέμοντας τα περισσότερα από αυτά σε κάθε πρόσωπο, επιβεβαιώνοντας με τον τρόπο αυτόν τον οικουμενικό χαρακτήρα τους. Η κατοχύρωση αυτή επιτυγχάνεται είτε με την αντικειμενική λεκτική διατύπωση (βλ. π.χ. άρ. 66: «Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια είναι απαραβίαστη...» ή άρ. 73: «Η τέχνη και η επιστημονική έρευνα είναι ελεύθερες...»), είτε με τη χρήση των εκφράσεων «Κάθε πρόσωπο» ή «Κανείς» οι οποίες

⁷ Οι πρώτες αναφορές βρίσκονται στην υπόθεση Stauder, ΔΕΚ, 12.11.1969, Erich Stauder κ. πόλης του Ulm-Sozialamt, 29/69, Συλλογή 1969-1971, 147.

⁸ Βλ. π.χ. υπόθεση Annibaldi, ΔΕΚ, Daniele Annibaldi κ. Sindaco del Comune di Guidonia & Presidente Regione Lazio, C-309/96, Συλλογή, I-7493 και υπόθεση Baustahlgewerbe, ΔΕΚ, 17.12.1998, Baustahlgewerbe GmbH κ. Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, C-185/95 P, Συλλογή, I-8417.

⁹ Βλ. κατ. σελ. 8 επ.

επαναλαμβάνονται σε όλο το κείμενο. Ακόμα και στον χώρο των δικαιωμάτων που παραδοσιακά επιφυλάσσονται μόνο στους πολίτες δηλ. στα πολιτικά δικαιώματα, τα οποία κατοχυρώνονται στον ΤΙΤΛΟ V, η επιφύλαξη αυτή δεν είναι απόλυτη και γίνεται για τα δικαιώματα τα οποία συνδέονται πολύ στενά με την ιθαγένεια της Ένωσης, δηλ. για το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (άρ. 99) και στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές (άρ. 100) και για το δικαίωμα διπλωματικής και προξενικής προστασίας (άρ. 106). Ως προς το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής (άρ. 105) αυτό παρέχεται μόνο στους πολίτες της Ένωσης όπως τα τρία προηγούμενα δικαιώματα, με πρόβλεψη στην παρ. 2 της δυνατότητας επέκτασης του, σύμφωνα με το Σύνταγμα, στους υπηκόους των τρίτων χωρών που διαμένουν νομίμως στο έδαφος κράτους μέλους. Αυτό παραπέμπει στα άρθρα 62 και 63 ΣυνθΕΚ, τα οποία αναφέρουν ότι μπορεί σύμφωνα με τις κοινοτικές διαδικασίες να αποφασισθεί η επέκταση του δικαιώματος της ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής σε υπηκόους τρίτων χωρών. Κατά τα άλλα όλα τα υπόλοιπα πολιτικά δικαιώματα παρέχονται σε «κάθε πολίτη της Ένωσης καθώς και σε κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που κατοικεί ή έχει την καταστατική έδρα του σε ένα κράτος μέλος». Το δικαίωμα, μάλιστα, χρηστής διοίκησης (άρ. 101) αποτελεί δικαίωμα κάθε προσώπου. Παρατηρεί άρα κανείς μία διεύρυνση της έννοιας των δικαιωμάτων των πολιτών, με μία τάση να καταστούν τα δικαιώματα αυτά, αρχικά δικαιώματα όλων των κατοίκων της Ένωσης¹⁰, και στη συνέχεια κάθε προσώπου, πράγμα το οποίο αποτέλεσε και αίτημα διαφόρων μελών της Συνέλευσης η οποία συνέταξε τον Χάρτη.

Τέταρτον, πέρα όμως της αναμφισβήτητης αξίας του Χάρτη στους αναφερθέντες τομείς, υπάρχει ένα ακόμη σημείο το οποίο καθιστά τον Χάρτη ένα εντελώς ξεχωριστό κείμενο για την ενωσιακή έννομη τάξη. Το κείμενο αυτό τοποθετείται στο Μέρος II ενός κειμένου, το οποίο αποκαλείται «Σύνταγμα της Ευρώπης»¹¹. Η φύση του κειμένου αυτού έχει έντονα αμφισβητηθεί. Αν και το ίδιο το κείμενο αυτοαποκαλείται «Σύνταγμα» και με το άρθρο I-1 ιδρύει την Ευρωπαϊκή Ένωση, της οποίας το δίκαιο υπερέχει, σύμφωνα με το άρθρο I-6, του δικαίου των κρατών μελών, θα πρέπει να παρατηρηθεί ότι δεν προχωράει μέχρι του σημείου της καταλύσεως της εθνικής κυριαρχίας των κρατών μελών, τα οποία διατηρούν τις περισσότερες αρμοδιότητές τους στον τομέα της εσωτερικής και εξωτερικής ασφάλειας¹². Επομένως δεν πρόκειται ούτε για Σύνταγμα ούτε για Συνθήκη υπό την παραδοσιακή τους έννοια, αλλά για ένα κείμενο το οποίο είναι και τα δύο μαζί, και Σύνταγμα και Συνθήκη¹³. Αυτός είναι άλλωστε και ο λόγος για τον οποίο στην πράξη επικράτησε ο όρος «Συνταγματική Συνθήκη»¹⁴. Σε κάθε περίπτωση είναι αναμφίβολο ότι το κείμενο αυτό, πέρα από την ονομασία του, έχει ποικίλα στοιχεία

¹⁰ Fallon, σελ 164 επ.

¹¹ Ο τίτλος του συνολικού κειμένου είναι, όπως ήδη έχει αναφερθεί, «Συνθήκη για τη θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης». Πρόκειται δηλαδή για μία Συνθήκη μετά από την επικύρωση της οποίας θα τεθεί σε ισχύ το «Σύνταγμα της Ευρώπης».

¹² Βλ. Σκανδάμη, Η κατά το Σύνταγμα παραχώρηση αρμοδιοτήτων..., σελ. 100 επ.

¹³ Βλ. Ευγ. Βενιζέλο στα πρακτικά Ειδικής Επιτροπής της Βουλής των Ελλήνων για την επεξεργασία και εξέταση του σχεδίου νόμου «Κύρωση Συνθήκης για τη Θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης», 2^η Συνεδρίαση της 10^{ης} Μαρτίου 2005.

¹⁴ Βλ. τα πρακτικά της Ειδικής Επιτροπής της Βουλής των Ελλήνων για την επεξεργασία και εξέταση του σχεδίου νόμου «Κύρωση Συνθήκης για τη Θέσπιση Συντάγματος της Ευρώπης», κατά τη διάρκεια της οποίας η συχνότερη αναφορά στο «Σύνταγμα της Ευρώπης», γινόταν με τον όρο «Συνταγματική Συνθήκη».

συνταγματικότητας. Έστω μη δεχόμενοι την θέση υπέρ του γνήσιου χαρακτήρα του ως Συντάγματος, είναι αναμφισβήτητο ότι το κείμενο έχει συνταγματικό χαρακτήρα. Και το στοιχείο το οποίο του προσδίδει τον αναμφισβήτητο αυτό χαρακτήρα, δεν είναι άλλο από την ένταξη ακριβώς του κειμένου του Χάρτη σε αυτό¹⁵. Η ένταξη ενός κειμένου θεμελιωδών δικαιωμάτων σε διεθνή συνθήκη αποτελεί μία ακόμη παγκόσμια πρωτοτυπία του ευρωπαϊκού εγχειρήματος, πρωτοτυπία η οποία ξεπερνάει ακόμη και τα δεδομένα πρωτοτυπίας στα οποία μας έχει συνηθίσει η ίδια η Ευρωπαϊκή Ένωση στη μακρά πορεία της ιστορίας της και η οποία καθιστά τη («Συνταγματική») Συνθήκη σε τέτοιο βαθμό διαφορετική, ώστε να μας δίνεται η δυνατότητα να μπορούμε να μιλήσουμε όχι απλά για κάτι πιο προωθημένο από έναν διεθνή οργανισμό, όπως γινόταν μέχρι σήμερα ο λόγος, αλλά για μία πραγματική ομοσπονδία κρατών. Μέχρι σήμερα κείμενα θεμελιωδών δικαιωμάτων βρισκόνταν είτε σε κείμενα Συνταγμάτων, είτε σε διεθνή κείμενα τα οποία κατοχυρώνουν ελάχιστα όρια προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων στο εσωτερικό των κρατών, όπως είναι η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ή ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης. Είναι σαφές –κυρίως από τον τρόπο υιοθέτησής του– ότι ο Χάρτης δεν αποτελεί κείμενο της δεύτερης κατηγορίας. Το γεγονός δηλαδή μόνης της ένταξης του Χάρτη στο Σύνταγμα της Ευρώπης είναι αρκετό για να το χαρακτηρίσουμε ως κείμενο συνταγματικής περιωπής. Τα κείμενα του είδους αυτού έχουν, ανεξάρτητα από το περιεχόμενό τους, μία ιδιαίτερη αξία, η οποία συνίσταται στον έντονα πολιτικό τους χαρακτήρα. Και αυτός ο πολιτικός χαρακτήρας συνίσταται στον ιδρυτικό τους χαρακτήρα. Τα κείμενα αυτά ιδρύουν μία έννομη τάξη¹⁶, μία ξεχωριστή οντότητα, η οποία κατά το παρελθόν είχε την μορφή της κρατικής οντότητας, η ποικιλομορφία όμως της ανθρώπινης δράσης την οδήγησε σε νέες μορφές πολιτειακής οργάνωσης, ώστε σωστότερο θα ήταν όταν μιλάμε για την Ε.Ε. να κάνουμε λόγο για κρατικό μόρφωμα και όχι για κράτος, για ομοσπονδία κρατών και όχι για ομοσπονδιακό κράτος. Η συστηνόμενη αυτή έννομη τάξη έχει, από πλευράς περιεχομένου, ανάγκη από ένα πλαίσιο νομιμότητας, μέσα στο οποίο επιτρέπεται να δρουν τόσο τα κρατικά όργανα, όσο και οι πολίτες-υποκείμενά της.

Η εισχώρηση επομένως του Χάρτη στο κείμενο του Συντάγματος της Ευρώπης καθιστά το κείμενο αυτό όντως «Σύνταγμα», έστω όχι υπό την παραδοσιακή του έννοια, έστω υπό μία πιο ευρεία έννοια. Η ύπαρξη ενός Συντάγματος προσδίδει έντονο πολιτικό χαρακτήρα στην ενοποιητική προσπάθεια της Ένωσης και προωθεί περισσότερο από ποτέ στη μακρόχρονη ιστορία της, την ήδη από τις αρχές της δεκαετίας 50 διακηρυγμένη, και εμβρυακά από το 1992 με τη Συνθήκη του Άμστερνταμ υλοποιημένη, πολιτική ενοποίηση. Η πολιτική ενοποίηση, η ευρωπαϊκή ομοσπονδία είναι με το Σύνταγμα της Ευρώπης, συστατικό μέρος του οποίου αποτελεί ο «Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων», μια πραγματικότητα¹⁷.

3) Γενικά ζητήματα

ι) Πεδίο εφαρμογής

Στο άρθρο II-111 ρητά αναφέρεται ότι οι διατάξεις του Χάρτη απευθύνονται στα θεσμικά και λοιπά όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης, καθώς και στα κράτη μέλη

¹⁵ Παπαδημητρίου, σελ. 1141.

¹⁶ Βλ. Σκανδάμη, Η κατά το Σύνταγμα παραχώρηση αρμοδιοτήτων..., σελ. 106 επ.

¹⁷ Βλ. Ruggeri, σελ. 229 επ., 241 επ.

μόνον όμως όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, με την τήρηση της αρχής της επικουρικότητας. Η διάταξη αυτή ακολουθεί πιστά το άρθρο 6 παρ. 2 της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση, το οποίο επιβάλλει στην Ένωση την υποχρέωση σεβασμού των θεμελιωδών δικαιωμάτων.

Αν και εκ πρώτης όψεως η διάταξη αυτή εμφανίζεται εξαιρετικά απλή περιπλέκεται από τα μέχρι σήμερα νομολογιακά δεδομένα καθώς και από τις «Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων»¹⁸.

Αναφορικά με το πεδίο εφαρμογής των θεμελιωδών δικαιωμάτων, στις αποφάσεις του ΔΕΚ απαντάται τόσο η διατύπωση «όταν ενεργεί μέσα στα πλαίσια του κοινοτικού δικαίου»¹⁹, όσο και η διατύπωση «όταν εφαρμόζει κοινοτικό δίκαιο»²⁰. Το ΔΕΚ ακριβολογεί και στις τρεις περιπτώσεις, καθώς τόσο στις υποθέσεις που αναφέρεται η δεύτερη διατύπωση επρόκειτο για μεταφορά στην εθνική έννομη τάξη διατάξεων του κοινοτικού δικαίου, όσο και στις υποθέσεις που αναφέρεται η πρώτη, επρόκειτο για πράξεις του ελληνικού δικαίου συνδεδεμένες με το κοινοτικό δίκαιο, αλλά μη πηγάζουσες από την ανάγκη εφαρμογής του στην εσωτερική έννομη τάξη. **Το λογικό επομένως συμπέρασμα είναι ότι το ΔΕΚ θέλει κάθε πράξη του εσωτερικού δικαίου που συνδέεται άμεσα ή έμμεσα, πραγματικά ή δυνητικά με το κοινοτικό δίκαιο, να υπόκειται στον έλεγχο συμβατότητας με τις διατάξεις του Χάρτη.** Η διατύπωση όμως του άρθρου 111 οδηγεί στο αντίθετο αποτέλεσμα, στην υποχρέωση εξέτασης από πλευράς του ΔΕΚ μόνο των πράξεων εκείνων του εθνικού δικαίου, οι οποίες μεταφέρουν στην εσωτερική έννομη τάξη διατάξεις του κοινοτικού δικαίου, στον πιο περιορισμένο δηλαδή έλεγχο συμβατότητας πράξεων των εθνικών οργάνων με τα θεμελιώδη δικαιώματα.

Οι Επεξηγήσεις φαίνεται όμως να λύνουν το πρόβλημα ερμηνείας της συνταγματικής διάταξης, καθώς κατά την ανάλυση του συγκεκριμένου άρθρου αναφέρονται όλες οι προαναφερθείσες αποφάσεις και οι δύο δυνατές ερμηνείες. Θα πρέπει συνεπώς η συγκεκριμένη διάταξη να ερμηνευθεί διασταλτικά και να περιλάβει οποιαδήποτε πράξη εθνικού δικαίου βρίσκεται εντός του πεδίου εφαρμογής του κοινοτικού δικαίου.

ii) Τριτενέργεια

Ένα περαιτέρω πρόβλημα το οποίο εμφανίζεται έχει να κάνει με το ζήτημα της τριτενέργειας των δικαιωμάτων του Χάρτη. Τριτενεργούν τα δικαιώματα αυτά, ισχύουν δηλαδή και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών ή περιορίζεται το πεδίο εφαρμογής τους αποκλειστικά στη δράση των οργάνων της Ε.Ε. και των κρατών μελών και μάλιστα μόνο κατά την εφαρμογή με ευρεία έννοια από αυτά του δικαίου της Ένωσης; Υπάρχει μία ένδειξη για καταφατική απάντηση στο ερώτημα αυτό, στην προτελευταία πρόταση του προοιμίου του Χάρτη όπου αναφέρεται ότι «η απόλαυση των δικαιωμάτων αυτών συνεπάγεται ευθύνες και καθήκοντα έναντι τόσο των τρίτων όσο και της ανθρώπινης κοινότητας και των μελλοντικών γενεών».

¹⁸ Γιαταγάνας, σελ. 66 επ. Για τις «Επεξηγήσεις» βλ. κατ. σελ. 8 επ. της παρούσας εργασίας.

¹⁹ Υπόθεση ΕΡΤ, ΔΕΚ, 18.6.1991, Ελληνική Ραδιοφωνία Τηλεόραση Α.Ε. κ. Δημοτικής Εταιρίας Πληροφόρησης και Σωτηρίου Κούβελα, C-260/89, Συλλογή, I-2925.

²⁰ Υπόθεση Wachauf, ΔΕΚ, 13.7.1989, Hubert Wachauf κ. Γερμανικού Δημοσίου, 5/88, Συλλογή, 2609 και υπόθεση Karlsson, ΔΕΚ, 13.4.2000, Kjell Karlsson και λοιποί, C-292/97, Συλλογή, I-2737.

Το ΔΕΚ ασχολούμενο με το παρεμφερές ερώτημα αν τριτενεργούν οι ελευθερίες της αγοράς, έχει σε κάποιες αποφάσεις του απαντήσει θετικά, με σημαντικότερη από όλες την απόφαση Bosman²¹. Πρόκειται κατά βάση για περιπτώσεις, όπου ζητείτο προστασία ατόμων απέναντι σε οργανωμένα ιδιωτικά συμφέροντα, κυρίως στο πεδίο της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων²². Στο πλαίσιο αυτό το ΔΕΚ εξέδωσε τον περασμένο μήνα μία νέα απόφαση²³, η οποία κινούμενη στα χνάρια της απόφασης Bosman, απαγορεύει τη διακριτική μεταχείριση από πλευράς της Βασιλικής Ισπανικής Ομοσπονδίας Ποδοσφαίρου –νομικού προσώπου ιδιωτικού δικαίου- σε βάρος μη κοινοτικών πολιτών, οι οποίοι όμως είναι πολίτες χωρών, με τις οποίες η Ε.Κ. τελεί σε ειδική εταιρική σχέση²⁴. Το ΔΕΚ δεν έχει πάντως δώσει οριστική απάντηση, καθώς δεν παρατηρείται κάποια σταθερότητα στη νομολογία του. Το ζήτημα παραμένει ανοιχτό και θα αποκτήσει ακόμη μεγαλύτερο ενδιαφέρον μετά την έναρξη ισχύος του Χάρτη²⁵.

iii) Διασπορά δικαιωμάτων στο συνταγματικό κείμενο

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί πως θεμελιώδη δικαιώματα δεν περιλαμβάνονται μόνο στο κείμενο του Χάρτη αλλά είναι εγκατεσπαρμένα σε όλο το κείμενο του Συντάγματος. Δεν πρόκειται συνήθως για κατοχύρωση νέων δικαιωμάτων, αλλά για επανάληψη και κάποιες φορές εξειδίκευση των αναφερομένων στο κείμενο του Χάρτη δικαιωμάτων. Αυτό είναι αποτέλεσμα της κατοχύρωσης πολλών από τα δικαιώματα αυτά ήδη στις Συνθήκες τις Ε.Ε. και της Ε.Κ., πρόκειται δηλαδή κατά βάση για τα δικαιώματα τα οποία πηγάζουν από την Ιθαγένεια της Ένωσης και για τις τέσσερις θεμελιώδεις ελευθερίες της αγοράς και τις εξειδικεύσεις και επεκτάσεις τους. Είναι όμως και ένδειξη της σημασίας την οποία προσδίδει η Ευρωπαϊκή Ένωση στην προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων τα οποία μάλιστα αναγορεύει και σε αξίες της Ένωσης στο άρθρο I-2, τις οποίες κατά το άρθρο I-3 αποσκοπεί να προάγει. Ως προς τα δικαιώματα αυτά ο Χάρτης στο άρθρο II-112 παρ. 2 και προκειμένου να λύσει εκ των προτέρων οποιοδήποτε ζήτημα σύγκρουσης των ποικίλων διατάξεων του Συντάγματος θα μπορούσε να ανακύψει, αναφέρει ότι «ασκούνται υπό τους όρους και εντός των ορίων» που καθορίζονται από τα άλλα μέρη του Συντάγματος, στα οποία αποτελούν αντικείμενο ειδικής διαπραγμάτευσης.

iv) «Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων»

Υπάρχει όμως ένα ακόμη σημείο το οποίο χρήζει ιδιαίτερης προσοχής κατά την επεξεργασία του Χάρτη. Πρόκειται για το άρθρο II-112 παρ. 7 όπου προβλέπεται ότι «τα δικαστήρια της Ένωσης και των κρατών μελών λαμβάνουν δεόντως υπόψη τους τις

²¹ ΔΕΚ, 15.12.1995, Union Royale Belge des Sociétés de football association κ. J.-M. Bosman, C-415/93, Συλλογή, I-4921.

²² Βλ. Herdegen, σελ. 226 επ., σελ. 249 επ.

²³ Υπόθεση Simutenkov, ΔΕΚ, 12.4.2005, Igor Simutenkov κ. Ministerio de Educación y Cultura, Real Federación Española de Fútbol, C-265/03 (αδημοσίευτη).

²⁴ Η απόφαση αυτή έχει τεράστια σημασία όχι μόνο στο εδώ εξεταζόμενο πλαίσιο, αλλά και γενικότερα στο συνολικό πλαίσιο του ευρωπαϊκού δικαίου, καθώς αποτελεί προηγούμενο για την αναγνώριση των δικαιωμάτων των κοινοτικών πολιτών και σε άλλους κλάδους, σε πολίτες χωρών οι οποίες τελούν σε ειδική εταιρική σχέση με την Κοινότητα, οι οποίες ξεπερνούν σε αριθμό τις 70 και οι οποίες δεν βρίσκονται μόνο στην Ευρώπη, αλλά και στην Ασία, την Αφρική, την Αμερική και την Ωκεανία.

²⁵ Αρνητικά απαντά ο Στάγκος στο συγκεκριμένο ερώτημα, βλ. σελ. 506.

επεξηγήσεις οι οποίες έχουν εκπονηθεί με σκοπό την παροχή κατευθύνσεων για την ερμηνεία του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων». Στο σημείο αυτό ο Χάρτης παραπέμπει στις επεξηγήσεις του κειμένου του Συντάγματος οι οποίες το συνοδεύουν, και πιο συγκεκριμένα στις «Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων». Οι Επεξηγήσεις αυτές καταρτίστηκαν αρχικά καθ' υπόδειξη του Προεδρείου της Συνέλευσης που συνέταξε τον Χάρτη και εκσυγχρονίστηκαν στη συνέχεια με ευθύνη του Προεδρείου της Ευρωπαϊκής Συνέλευσης, κατόπιν των αναπροσαρμογών που επήλθαν στο κείμενο του Χάρτη από τη Συνέλευση αυτή²⁶, και των νεότερων εξελίξεων του δικαίου της Ένωσης. Στις Επεξηγήσεις αυτές γίνεται μία προσπάθεια εξειδίκευσης των εξαιρετικά γενικών διατάξεων του Χάρτη και συσχετισμού τους με τις αντίστοιχες διατάξεις που απαντώνται στα διεθνή κείμενα και κυρίως στην Ε.Σ.Δ.Α. και στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη, καθώς και με τα υπόλοιπα άρθρα του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών και τη νομολογία του ΔΕΚ.

Στις Επεξηγήσεις ρητά βέβαια αναφέρεται ότι «αυτές καθ' εαυτές δεν έχουν κύρος νόμου, αποτελούν όμως πολύτιμο εργαλείο ερμηνείας των διατάξεων του Χάρτη».

²⁶ Ιδίως στα πρώην άρθρα 51 και 52 του Χάρτη, νυν II-111 και II-112 του Συντάγματος.

B. ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ

1) Γενικά

Ο Χάρτης αποτελείται από το προοίμιο και επτά τίτλους και οργανώνεται στη βάση έξι αρχών-αξιών²⁷, οι οποίες αποτελούν τα θεμέλια του σύγχρονου ευρωπαϊκού θεσμικού πολιτισμού. Έτσι αν και περιλαμβάνει δικαιώματα που ανήκουν και στις τρεις παραδοσιακές κατηγορίες δηλ. ατομικά, κοινωνικά, πολιτικά δεν οργανώνεται με βάση την παραδοσιακή διάκριση αλλά ακολουθεί την διεθνώς αυτή πρωτότυπη και πρωτοποριακή δομή αποτυπώνοντας τις αντιλήψεις που επικρατούν σε πανευρωπαϊκό επίπεδο αναφορικά με τον χαρακτήρα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τονίζοντας την αδιαίρετη φύση τους. Τα δικαιώματα των παραδοσιακών κατηγοριών μοιράζονται τώρα και στις έξι νέες κατηγορίες.

Έτσι προτάσσεται η **ανθρώπινη αξιοπρέπεια** (άρθρα 61-65) και καταδεικνύεται και συμβολικά η πρωτοκαθεδρία της στον ευρωπαϊκό χώρο ως πρωταρχικής αξίας, ως βάσης από την οποία απορρέουν οι υπόλοιπες αξίες και μπροστά στην οποία υποχωρεί η άσκηση οποιουδήποτε δικαιώματος. Ως εξειδικεύσεις της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ακολουθούν οι **ελευθερίες** (άρθρα 66-79) και η **ισότητα** (άρθρα 80-86). Το επόμενο κεφάλαιο αναφέρεται στην **αλληλεγγύη** (άρθρα 87-98). Το κεφάλαιο αυτό είναι ιδιαίτερα σημαντικό καθώς αποτυπώνει ένα σύνολο δικαιωμάτων, η εκπλήρωση των περισσότερων από τα οποία απαιτεί θετική ενέργεια από το κράτος. Πρόκειται για τα λεγόμενα κοινωνικά δικαιώματα. Στη συνέχεια ακολουθούν τα **δικαιώματα των πολιτών** (άρθρα 99-106), ως εκδήλωση της δημοκρατικής αρχής στο πλαίσιο της Ε.Ε. Πρόκειται για τα δικαιώματα των πολιτών ως πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Έκτη αρχή-αξία είναι η **δικαιοσύνη** (άρθρα 107-110). Στο κεφάλαιο που την ρυθμίζει συγκεντρώνονται διαφορές θεμελιώδεις δικονομικές αρχές κατοχυρωμένες εδώ και δεκαετίες στον ευρωπαϊκό χώρο.

Επιπλέον πριν από τον ΤΙΤΛΟ I του Χάρτη περιλαμβάνεται το ΠΡΟΟΙΜΙΟ του και στο τέλος στα άρθρα 111-114, ως ΤΙΤΛΟΣ VII, περιλαμβάνονται διάφορες γενικές διατάξεις οι οποίες διέπουν την ερμηνεία και την εφαρμογή του Χάρτη.

2) Προοίμιο

Με το Προοίμιο του Χάρτη, όπως άλλωστε και με κάθε τέτοιου είδους προοίμια, γίνεται μία προσπάθεια να δοθεί το στίγμα του κειμένου, ο γενικός του προσανατολισμός. Γίνεται αναφορά στις θεμελιώδεις αρχές και αξίες στις οποίες βασίζεται η Ένωση (αξιοπρέπεια, ελευθερία, ισότητα, αλληλεγγύη, δημοκρατία, κράτος δικαίου), στην Ιθαγένεια της Ένωσης (παρ. 1 και 2), καθώς και στις τέσσερις θεμελιώδεις αρχές της αγοράς, συν την ελευθερία εγκαταστάσεως (παρ. 3 εδ. β'), δηλ. στην ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, των υπηρεσιών, των εμπορευμάτων και των κεφαλαίων, προτάσσοντας²⁸ –προφανώς εσκεμμένα, λόγω της σύνδεσής της με την ευρωπαϊκή ιθαγένεια- την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων. Τονίζεται όμως παράλληλα ο σεβασμός στη διαφορετικότητα των κρατών μελών της Ένωσης (παρ. 3), με ταυτόχρονη αναφορά στην αρχή της επικουρικότητας (παρ.5)

²⁷ Σκανδάμης, Ευρωπαϊκό Δίκαιο, σελ. 119 επ., Παπαδημητρίου, σελ. 1139.

²⁸ Αλλάζοντας την μέχρι σήμερα σειρά απαρίθμησης τους.

Ως προς το Προοίμιο θα πρέπει να γίνουν τρεις παρατηρήσεις. Παρά το ότι το περιεχόμενο του δεν έχει άμεσα δεσμευτικό χαρακτήρα, αλλά δίνει απλά το υπόβαθρο του κυρίως κειμένου του Χάρτη, θέτει ορισμένα ζητήματα.

Το πρώτο έχει να κάνει με την αναφορά στην παράγραφο 3 εδάφιο β' στις κοινοτικές ελευθερίες της αγοράς: Η Ένωση «επιδιώκει να προαγάγει ισόρροπη και αειφόρο ανάπτυξη και εγγυάται την ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων, των υπηρεσιών, των εμπορευμάτων και των κεφαλαίων καθώς και την ελευθερία εγκατάστασης». Το γεγονός ότι σε ένα κείμενο θεμελιωδών δικαιωμάτων και ελευθεριών της Ε.Ε. γίνεται αναφορά στις κοινοτικές οικονομικές ελευθερίες, φαίνεται σαν να τοποθετούνται αυτές στο ίδιο επίπεδο με θεμελιώδη δικαιώματα που είναι αξεχώριστα συνδεδεμένα με την υπόσταση και την αξιοπρέπεια του ανθρώπου²⁹. Η παρατήρηση αυτή είναι αληθής και επιβεβαιώνεται και από την αναφορά κοινοτικών ελευθεριών και στο κυρίως κείμενο του Χάρτη στα άρθρα 75 παρ. 2, 76 και 105. Ο Χάρτης όντως εξομοιώνει τις κοινοτικές ελευθερίες με δικαιώματα συνδεδεμένα με την αξιοπρέπεια του ανθρώπου. Ο Χάρτης ανάγει τις κοινοτικές ελευθερίες σε θεμελιώδη δικαιώματα, χρησιμοποιώντας ίσως μια πιο κομψή διατύπωση για να το κάνει αυτό (βλ. άρθρο 75 παρ. 2) από αυτή που χρησιμοποιεί στα επιμέρους κεφάλαια εξειδίκευσης τους στο ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ του Ευρωπαϊκού Συντάγματος. Η εξομοίωση αυτή δεν είναι καθόλου επικριτέα καθώς τα σύγχρονα συνταγματικά κείμενα περιέχουν διατάξεις οι οποίες κατοχυρώνουν οικονομικά δικαιώματα όπως είναι και οι κοινοτικές ελευθερίες. Αντιθέτως η μη αναγωγή τους σε θεμελιώδη δικαιώματα θα έθετε μεγάλα προβλήματα ιεράρχησης των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των κοινοτικών ελευθεριών, ιεράρχηση η οποία θα μπορούσε να γύρει τη ζυγαριά υπέρ της επικράτησης της άποψης της υπεροχής των κοινοτικών ελευθεριών, δεδομένης και της καταγωγής της Ένωσης και της συνταγματικής κατοχύρωσης της αρχής της (κοινωνικής) οικονομίας της ανοιχτής αγοράς με ελεύθερο ανταγωνισμό στο άρθρο Ι-3 παρ. 2 και 3 του Συντάγματος³⁰. Το Σύνταγμα παίρνει θέση στη δυνητική αυτή διαμάχη υπέρ της ισοδυναμίας των δύο διαφορετικής προέλευσης δικαιωμάτων. Η θέση αυτή είναι ορθή, καθώς δεν διαχωρίζει την ανθρώπινη δραστηριότητα σε οικονομική και μη, θέτοντας τη μία σε χειρότερη μοίρα από την άλλη, αλλά αντιμετωπίζει συνολικά τα ανθρώπινα δικαιώματα σαν ένα ενιαίο όλο τονίζοντας με τον τρόπο αυτόν τον αδιαίρετο χαρακτήρα τους.

Το δεύτερο ζήτημα έχει να κάνει με τον οικουμενικό χαρακτήρα των δικαιωμάτων³¹. Στο προοίμιό του ο Χάρτης έχει περιορίσει τη διεθνή αναφορά του στα δικαιώματα του ανθρώπου σε δύο μόνο σημεία τα οποία αναιρούνται από το υπόλοιπο κείμενο του Χάρτη. Αρχικά αναφέρεται στην παράγραφο 2 του Προοιμίου ότι «Η Ένωση... εδράζεται στις **αδιαίρετες και οικουμενικές** αξίες της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, της ελευθερίας, της ισότητας και της αλληλεγγύης». Η ένδειξη όμως αυτή οικουμενικότητας των δικαιωμάτων του Χάρτη ανατρέπεται στην αμέσως επόμενη παράγραφο του Προοιμίου, όπου φαίνεται μία διάθεση «περιφερειοποίησης» τους, καθώς αναφέρεται ότι

²⁹ Στάγκος, σελ. 517

³⁰ Το ΔΕΚ ασχολήθηκε για πρώτη φορά με τέτοια ζητήματα ιεράρχησης στην υπόθεση Schmidberger, ΔΕΚ, 12.6.2003, Eugen Schmidberger Internationale Transporte und Planzüge κ. Republik Österreich, C-112/00, Συλλογή, I-5694. Στην παρ. 89 του κειμένου της απόφασης αναφέρεται μάλιστα χαρακτηριστικά: «Αυτή φαίνεται να είναι η πρώτη υπόθεση στην οποία ένα κράτος μέλος προέβαλε την ανάγκη προστασίας ενός θεμελιώδους δικαιώματος για να δικαιολογήσει περιορισμό μιας από τις θεμελιώδεις ελευθερίες της Συνθήκης». Βλ. σχολιασμό αυτής στον Anbejl κυρίως σελ. 31 επ.

³¹ Βλ. Στάγκο, σελ 519 επ.

«η Ένωση συμβάλλει στη διαφύλαξη και την ανάπτυξη αυτών των κοινών αξιών, σεβόμενη την **πολυμορφία των πολιτισμών και των παραδόσεων των λαών της Ευρώπης** καθώς και την **εθνική ταυτότητα των κρατών μελών της** και την οργάνωση της δημόσιας εξουσίας τους σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο». Φαίνεται δηλαδή σαν τα δικαιώματα αυτά να έχουν μόνο ευρωπαϊκή και όχι οικουμενική αναφορά.³²

Επιπλέον, στην παρ. 5 αναφέρεται ότι «Ο παρών Χάρτης επιβεβαιώνει... τα δικαιώματα που απορρέουν ιδίως από τις... διεθνείς υποχρεώσεις των κρατών μελών, την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών...». Τα δικαιώματα του Χάρτη αποκτούν με την αναφορά αυτή οικουμενικό περιεχόμενο το οποίο έρχεται για μια ακόμη φορά να ανατραπεί με την υπόμνηση στην ίδια πρόταση ότι ο Χάρτης σέβεται «τις αρμοδιότητες και τα καθήκοντα της Ένωσης, καθώς και την αρχή της επικουρικότητας». Συνδέει δηλαδή για μία ακόμη φορά την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που πηγάζουν από τον Χάρτη, με την εκπλήρωση των επιταγών που πηγάζουν από το ενωσιακό δίκαιο. Η διάθεση αυτή περιορισμού του περιεχομένου των δικαιωμάτων του Χάρτη, λιγότερο ή περισσότερο, σε ευρωπαϊκό επίπεδο, πιθανότατα δεν είναι τυχαία. Και αυτό γιατί αυτό που ενδιέφερε τους συντάκτες του, καθώς και τους συντάκτες όλου του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, ήταν να τονίσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού κόσμου, τα οποία τον διαφοροποιούν από τον υπόλοιπο κόσμο και τον ώθησαν στην ολοένα και μεγαλύτερη ενοποίηση, η πολιτική πλευρά της οποίας αγγίζει με το Ευρωπαϊκό Σύνταγμα την κορύφωσή της³³.

Το τρίτο ζήτημα, το οποίο εμμέσως συνδέεται και με το ζήτημα της οικουμενικότητας του Χάρτη, είναι ένα ζήτημα το οποίο ανέκυψε κατά τη διάρκεια της επεξεργασίας του Χάρτη από το Σώμα το οποίο τον συνέταξε και το οποίο λύθηκε από το ίδιο αυτό Σώμα, είναι όμως άξιο αναφοράς καθώς η λύση η οποία δόθηκε ίσως να έχει αποτελέσματα στην ερμηνεία των δικαιωμάτων του Χάρτη³⁴. Τον Σεπτέμβριο του 2000, 10 μήνες μετά την έναρξη και έναν μόλις μήνα πριν από την ολοκλήρωση των εργασιών, κατατέθηκε από Γερμανούς κοινοβουλευτικούς εκπροσώπους που πρόσκειντο στη χριστιανοδημοκρατική παράταξη, χωρίς να έχει προηγηθεί προεργασία και συνεννόηση με διαφορετικής πολιτικής ένταξης μέλη της Συνέλευσης, η πρόταση για ένταξη στο κείμενο του Χάρτη ως δεύτερης παραγράφου του, της ακόλουθης φράσης: «Η Ένωση, έχοντας επίγνωση της πνευματικής, της ηθικής και της θρησκευτικής κληρονομιάς της, εδράζεται στις αδιαίρετες και οικουμενικές αξίες της αξιοπρέπειας του ανθρώπου, της ελευθερίας, της ισότητας και της αλληλεγγύης»³⁵. Η πρόταση αυτή αποτέλεσε αντικείμενο έντονων προστριβών τόσο εντός της Συνέλευσης όσο και έξω από αυτήν.

³² Βλ. αντίθετα στην ενότητα I, εδ. 5 της Διακήρυξης και του Προγράμματος της Παγκόσμιας Διάσκεψης της Βιέννης του 1993 [δημοσ. Στον Παρράκη (2000), 1086 επ.], την αντίστοιχη διατύπωση στην οποία κατέληξαν τα περίπου 150 κράτη μέλη του ΟΗΕ, τα οποία κατόρθωσαν να καταλήξουν, με συναινετικό και αυτό τρόπο σε μια επιτήδεια αλλά ουσιώδη εξισορρόπηση των προτεραιοτήτων: «Μολονότι συμφωνούμε ότι πρέπει να λαμβάνεται υπόψη η σημασία των εθνικών και περιφερειακών ιδιαιτεροτήτων και η ιστορική, πολιτιστική και θρησκευτική διαφορετικότητα, είναι καθήκον των κρατών, όποιο και αν είναι το πολιτικό, οικονομικό και πολιτιστικό τους σύστημα, να προωθούν και να προστατεύουν όλα τα δικαιώματα του ανθρώπου και όλες τις θεμελιώδεις ελευθερίες».

³³ Χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι εκεί κίολας σταματά η ενοποιητική προσπάθεια.

³⁴ Για μία πληρέστερη εικόνα του ζητήματος βλ. Στάγκο, σελ. 517 επ., από τον οποίο προέρχονται κατά βάση προέρχονται και οι ακόλουθες αναπτύξεις.

³⁵ Βλ. έγγρ. της Συνέλευσης Convent 47 (14.9.2000)

Όχι η ιδέα της πρότασης αυτή καθαυτή, όσο κατά το ότι γίνεται αναφορά εκτός από την πνευματική και την ηθική, και στη θρησκευτική κληρονομιά της Ένωσης. Οι εντονότερες αντιδράσεις προήλθαν από την πλευρά των εκπροσώπων της Γαλλίας, στις οποίες το Σύνταγμα επιτάσσεται ο χωρισμός Κράτους-Εκκλησίας. Φοβήθηκαν αυτοί ότι με την υπόμνηση της χριστιανικής καταγωγής των ευρωπαϊκών κρατών θα ετίθετο σε κίνδυνο η «θρησκευτική ειρήνη» η οποία επικρατεί εκεί. Εκφράστηκαν επίσης φόβοι, ότι με την αναφορά αυτή, θα άνοιγε η κερκόπορτα για την δικαιολόγηση διακρίσεων σε βάρος πολιτών της Ένωσης με διαφορετική θρησκεία από την Χριστιανική, κυρίως μουσουλμάνων, λόγω και του γενικότερου κλίματος της εποχής. Υπό το βάρος των πολιτικών παρενεργειών της πρότασης, ίσως δε και υπό το βάρος του ιστορικού προηγούμενου της μη αναφοράς κανενός από τα βασικά διεθνή κείμενα προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου³⁶ στην «κοινή θρησκευτική κληρονομιά», η Συνέλευση αρνήθηκε να αποδεχτεί, από όλα τα στοιχεία της διατύπωσης του προοιμίου που προτάθηκε τον Σεπτέμβριο του 2000, μόνο εκείνο που αναφερόταν στη «θρησκευτική κληρονομιά της Ένωσης». Ωστόσο, οι Γερμανοί μέλη της Συνέλευσης κατόρθωσαν να επιβάλλουν στην γερμανική διατύπωση του Χάρτη τον όρο “geistlich-religiös“, υποστηρίζοντας ότι ο όρος «πνευματική» [κληρονομιά] που υπήρχε στο πρωτότυπο της γαλλικής και αγγλικής γλώσσας³⁷ δεν είναι δόκιμος στη γερμανική γλώσσα³⁸. Ισχυρισμός όμως που μάλλον δεν είναι ακριβής, αν ληφθεί υπόψη ότι στην αντίστοιχη πρόταση του Προοιμίου της πρωτότυπης γερμανικής μετάφρασης του Καταστατικού του Συμβουλίου της Ευρώπης γίνεται λόγος απλά για “geistig und moralisch”³⁹, όπως δηλαδή είναι διατυπωμένα τα αντίστοιχα κείμενα στα γαλλικά και στα αγγλικά και όπως είναι διατυπωμένα και τα κείμενα του Χάρτη σε όλες τις υπόλοιπες γλώσσες εργασίας της Ένωσης, μεταξύ βεβαίως των οποίων και τα ελληνικά.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να παρατηρηθεί, ότι η έντονη αυτή αντίδραση, η οποία έφθασε μέχρι του σημείου της εξάλειψης της αναφοράς στη «θρησκευτική κληρονομιά» της Ένωσης, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως δικαιολογημένη. Και αυτό γιατί η αναφορά των Συνταγμάτων των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην θρησκεία, υπό τη μορφή κυρίως της κατοχύρωσης της αρχής της επικρατούσας θρησκείας⁴⁰, κάθε άλλο παρά ασυνήθιστη είναι. Τα περισσότερα κράτη μέλη επιφυλάσσουν στον Χριστιανισμό υπό τις διάφορες εκφάνσεις του –Ορθοδοξία, Καθολικισμός, Λουθηρανισμός, Αγγλικανισμός- ιδιαίτερη θέση, καθώς αποτελούν τη θρησκεία του μεγαλύτερου μέρους των πολιτών τους, χωρίς αυτό να συνεπάγεται αναγνώριση υπεροχής της έναντι των άλλων θρησκειών και χωρίς κυρίως αυτό να συνεπάγεται δυσμενείς διακρίσεις σε βάρος των πολιτών οι οποίοι δεν ασπάζονται τον Χριστιανισμό ή το συγκεκριμένο δόγμα του.

³⁶ Αναφορά στην θρησκευτική κληρονομιά, δεν γίνεται φυσικά στην Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου του 1948, αλλά ούτε και στο Καταστατικό του Συμβουλίου της Ευρώπης, ούτε στην ΕΣΔΑ. Επίσης σε κανένα από τα βασικά κείμενα που υιοθέτησε η Διάσκεψη για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη, στην οποία συμμετείχε μάλιστα και η Αγία Έδρα, δεν υπάρχει αναφορά στη θρησκευτική κληρονομιά.

³⁷ [patrimoine] spirituel και spiritual [heritage] αντίστοιχα.

³⁸ Βλ. έγγρ. της Συνέλευσης Convent 53, verbatim, 3

³⁹ Δηλ. «πνευματικό και ηθικό».

⁴⁰ Δηλ. της επιφύλαξης ιδιαίτερης θέσης στη θρησκεία εκείνη, στην οποία πιστεύει ο μεγαλύτερος αριθμός των πολιτών και αποτελεί ως εκ τούτου την επίσημη θρησκεία του κράτους, χωρίς όμως αυτή να κατέχει από νομικής απόψεως ανώτερη θέση σε σύγκριση με τις άλλες αναγνωριζόμενες θρησκείες. Βλ. Δημητρόπουλο, Ειδικό Μέρος, σελ. 121

Σε καμία μάλιστα περίπτωση δεν θα έπρεπε να υφίσταται τέτοιος φόβος σε μια Ευρώπη της οποίας η σύγχρονη ιστορία έχει δείξει την ανοχή των ευρωπαϊκών λαών στη διαφορετικότητα, και σε μια Ευρώπη, της οποίας το μελλοντικό Σύνταγμα στον κατάλογο των θεμελιωδών του δικαιωμάτων κατοχυρώνει ευρέως την θρησκευτική ελευθερία στα άρθρα 70, 74 παρ.3 και 82. Η εισαγωγή μιας τέτοιας υπόμνησης δεν θα είχε σε καμία περίπτωση ως αποτέλεσμα διακρίσεις σε βάρος αλλοθρήσκων, αλλά θα αποτελούσε ρητή κατοχύρωση ενός ερμηνευτικού εργαλείου για την ερμηνεία των δικαιωμάτων του Χάρτη, ιδιαίτερα στα ζητήματα βιοηθικής⁴¹, εργαλείο το οποίο άλλωστε προκύπτει από τις ιστορικές καταβολές της γέννησης των εθνικών Συνταγμάτων των κρατών μελών, καθώς επίσης και του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ένωσης και του Ευρωπαϊκού Συντάγματος.

Η αναφορά και στην θρησκευτική κληρονομιά της Ένωσης, θα ήταν και συνεπέστερη προς την προαναφερθείσα θέση την οποία πήρε η Συνέλευση αναφορικά με την οικουμενικό χαρακτήρα των κατοχυρούμενων δικαιωμάτων, τον οποίο δέχτηκε μεν, αλλά σε περιορισμένο βαθμό, θέλοντας να τονίσει και την ευρωπαϊκή τους διάσταση, επιδιώκοντας τον στόχο της κατάδειξης της πολιτιστικής ενότητας των ευρωπαϊκών λαών οι οποίοι με το Σύνταγμα επιδιώκουν την όλο και μεγαλύτερη πολιτική ενοποίηση. Ο Χριστιανισμός αποτελεί αναμφισβήτητα κοινό πολιτιστικό στοιχείο όλων των ευρωπαϊκών λαών, είναι η επικρατούσα θρησκεία στην Ευρώπη⁴².

3) Αξιοπρέπεια (άρθρα 61-65)

Η αξιοπρέπεια έχει ακριβώς το ίδιο περιεχόμενο με αυτό που έχει στις συνταγματικές παραδόσεις όλων των κρατών μελών⁴³. Αυτό καθίσταται ακόμη πιο σαφές από τις επεξηγήσεις του Χάρτη όπου και αναφέρεται ότι η ανθρώπινη αξιοπρέπεια δεν αποτελεί μόνο θεμελιώδες δικαίωμα αυτή καθεαυτήν, αλλά αποτελεί την ίδια βάση των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι αποτελεί τον πυρήνα κάθε δικαιώματος, ο οποίος ισοδυναμεί με το βασικό περιεχόμενο του άρθρου 112 παρ. 1.

Κάτω από αυτήν την αξία-αρχή κατατάσσονται κάποια περαιτέρω ατομικά δικαιώματα όπως είναι το δικαίωμα στη ζωή (ά. 62) και το δικαίωμα στην ακεραιότητα του προσώπου (ά. 63). Ως προς το δικαίωμα αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι αναφέρει ρητά εκτός από την σωματική και την διανοητική ακεραιότητα. Κατοχυρώνονται επίσης η απαγόρευση των βασανιστηρίων (ά. 64) και η απαγόρευση της δουλείας και της αναγκαστικής εργασίας (ά. 65).

Τα προβλεπόμενα στο άρθρο αυτό δικαιώματα αποτελούν δικαιώματα του κλασικού καταλόγου και προβλέπονται και στην ΕΣΔΑ.

4) Ελευθερίες (άρθρα 66-79)

Στο κεφάλαιο αυτό προβλέπονται κάποια περαιτέρω ατομικά δικαιώματα του κλασικού καταλόγου επίσης προβλεπόμενα από την ΕΣΔΑ. Ενδεικτικά αναφέρονται το δικαίωμα στην ελευθερία και στην ασφάλεια (ά. 66), η ελευθερία σκέψης, συνείδησης και

⁴¹ Στάγκος, σελ. 519

⁴² Η αναφορά αυτή θα μπορούσε να αποτελέσει τροχοπέδη στην ένταξη στην Ε.Ε. χωρών, οι οποίες δεν είναι χριστιανικές όπως η Τουρκία, η οποία ξεκινά ενταξιακές διαπραγματεύσεις με την Ε.Ε. τον Οκτώβριο του 2005 ή μελλοντικά η Βοσνία. Οι ηγέτες των κρατών μελών της Ένωσης φαίνεται ότι ακόμη δεν έχουν πάρει τις οριστικές τους αποφάσεις ως προς την ορθότητα ενός τέτοιου εγχειρήματος.

⁴³ Βλ. ενδεικτικά άρθρα 2 παρ. 1 και 7 παρ. 1 του Ελληνικού Συντάγματος και 1 παρ. 1 του Γερμανικού Συντάγματος.

θηρσκείας (ά. 70), η ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι (ά. 72), η ελευθερία του επαγγέλματος και το δικαίωμα προς εργασία (ά. 75) και το δικαίωμα ιδιοκτησίας (ά. 77). Άξια ιδιαίτερης μνείας είναι η επιχειρηματική ελευθερία (ά. 76) η οποία προβλέπεται ειδικά προφανώς λόγω της θεμελιώδους της σημασίας στο πλαίσιο της οικονομίας ανοιχτής αγοράς η οποία κατοχυρώνεται συνταγματικά στο άρθρο I-3 παρ. 3.

Στα δύο προαναφερθέντα κεφάλαια αναγνωρίζονται δικαιώματα του status negativus, δηλαδή ατομικά δικαιώματα με την παραδοσιακή έννοια, η ικανοποίηση των οποίων από μέρους των πολιτών απαιτεί αποχή από ενέργεια από πλευράς του κράτους και όχι θετική ενέργεια, πράξη.

5) Ισότητα (άρθρα 80-86)

Στο κεφάλαιο αυτό διατυπώνεται η αρχή της ισότητας έναντι του νόμου και περαιτέρω εξειδικεύσεις της, με κυριότερη αυτήν της απαγόρευσης των διακρίσεων (ά.81). Αξιοσημείωτη είναι η ιδιαίτερη αναφορά των δικαιωμάτων του παιδιού (α. 84), των ηλικιωμένων (ά. 85) και των ατόμων με αναπηρίες (α. 86).

6) Αλληλεγγύη (άρθρα 87-98)

ι) Κοινωνικά Δικαιώματα

Πρόκειται για ένα εξαιρετικά σημαντικό κεφάλαιο καθώς έχουμε αποτύπωση σε ένα κείμενο το οποίο αναμένεται να αναπτύξει σε δύο χρόνια δεσμευτική ισχύ, κοινωνικών δικαιωμάτων, δικαιωμάτων δηλαδή των οποίων η απόλαυση εκ μέρους των πολιτών απαιτεί θετική ενέργεια από πλευράς του κράτους. Χωρίς την ενεργητική στάση από πλευράς της Ευρωπαϊκής Πολιτείας δεν θα καταστεί δυνατή η ικανοποίηση των περισσότερων τουλάχιστον από τα δικαιώματα αυτά. Δικαιώματα του status activus κατοχυρώνονται και στον ΤΙΤΛΟ III.

Ορισμένα από τα δικαιώματα που κατοχυρώνονται είναι τα κοινωνικά δικαιώματα των εργαζομένων (ά. 87-92), η προστασία της οικογένειας και της επαγγελματικής ζωής (ά. 93), η κοινωνική ασφάλεια και κοινωνική αρωγή (ά. 94) , η προστασία της υγείας (ά. 95), η προστασία του περιβάλλοντος (ά. 97) και η προστασία του καταναλωτή (ά. 98) – από τον ΤΙΤΛΟ IV, και οι ίσες αμοιβές ανδρών και γυναικών (ά. 83), και τα δικαιώματα των εργαζομένων -από τον ΤΙΤΛΟ III. Πρόκειται για εξαιρετικά προοδευτικές και πρωτοποριακές κατοχυρώσεις δικαιωμάτων οι οποίες σπάνια συναντώνται είτε σε διεθνή είτε σε συνταγματικά κείμενα. Και εδώ ακριβώς μπαίνει το πρόβλημα του διακηρυκτικού χαρακτήρα των διατάξεων για τα κοινωνικά δικαιώματα. Το πρόβλημα είναι παλιό και υπάρχει ήδη από το 1919 στα πλαίσια του προηγούμενου γερμανικού Συντάγματος, του Συντάγματος της Βαϊμάρης, το οποίο είχε συμπεριλάβει διατάξεις με κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα⁴⁴. Οι διατάξεις όμως αυτές αντιμετωπίστηκαν τόσο από τη θεωρία όσο και από δικαστηριακή πράξη ως απλές διακηρύξεις (bloße Programmsätze) για δύο κατά βάση λόγους. Ο ένας ήταν ότι λόγω της πρωτοτυπίας του εγχειρήματος και λόγω της μακράς ήδη προϊστορίας των ατομικών δικαιωμάτων υπήρχε μεγάλη διαφορά στον τρόπο διατύπωσης των διατάξεων των δύο διαφορετικών κατηγοριών δικαιωμάτων, πράγμα το οποίο παρείχε το κατάλληλο έρεισμα για μια τέτοια ερμηνεία. Ο δεύτερος και

⁴⁴ Pieroth/Schlink, σελ. 11-12

πιο σημαντικός λόγος ήταν η δυσκολία εκπλήρωσης από πλευράς του κράτους τόσο προοδευτικών αιτημάτων, τα οποία όπως ειπώθηκε δεν αρκούνται στην μη επέμβαση του κράτους αλλά απαιτούν θετική ενέργεια. Η πρόσδωση επομένως στα κοινωνικά δικαιώματα αντίστοιχου περιεχομένου με αυτά των ατομικών θα επιβάρυνε υπέρμετρα το κράτος και θα οδηγούσε σε παράλογα αποτελέσματα.

Παρόλα αυτά η λύση δεν είναι, δεν μπορεί να είναι η αναγνώριση σε αυτά μιας ελαφράς μη δεσμευτικότητας (*weiche Unverbindlichkeit*)⁴⁵, καθώς αποτελούν μέρος του Χάρτη ο οποίος με την σειρά του αποτελεί μέρος του Συντάγματος το οποίο αυτονόητα αναπτύσσει δεσμευτική ισχύ, και μάλιστα με βάση το άρθρο I-6 υπερισχύει του δικαίου των κρατών μελών. Όλες οι διατάξεις του Συντάγματος αποτελούν αντικειμενικούς κανόνες δικαίου (*objektives Recht*). Δεν αποτελούν όμως όλες και υποκειμενικό δίκαιο (*subjektives Recht*), δεν παρέχουν δηλαδή όλες δικαιώματα. Το ποιες διατάξεις περιέχουν μόνο αντικειμενικό δίκαιο και το ποιες κατοχυρώνουν ταυτόχρονα και δικαιώματα είναι καθαρά ζήτημα ερμηνείας.

ii) Δικαιώματα-Αρχές

Η συστηματική ερμηνεία των διατάξεων του Χάρτη οδηγεί στην αντιμετώπιση όλων των περιεχουσών σε αυτόν διατάξεων ως δικαιωμάτων. Στη συστηματική ερμηνεία αυτή όμως θα πρέπει να μπει ένας διπλός περιορισμός. Ο πρώτος αφορά γενικά την ερμηνεία οποιουδήποτε κειμένου και ο δεύτερος συγκεκριμένα τον Χάρτη.

Αναφορικά με τον πρώτο, θα πρέπει να αναφέρουμε ότι όριο της συστηματικής ερμηνείας αποτελεί το γράμμα του νόμου. Έτσι υπάρχουν διατάξεις οι οποίες είναι με τέτοιο τρόπο διατυπωμένες ώστε να μην υπάρχει αμφιβολία περί του ότι δεν παρέχουν υποκειμενικό δικαίωμα. Δύο χαρακτηριστικές τέτοιες διατάξεις είναι αυτές των άρθρων 98 (προστασία του περιβάλλοντος) και 99 (προστασία του καταναλωτή).

Ο δεύτερος περιορισμός απορρέει απευθείας από τον Χάρτη και μάλιστα αναφέρεται ρητά τόσο στο ίδιο το κείμενό του όσο και στις «Επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων». Καταρχάς, στην τελευταία πρόταση του Προοιμίου του Χάρτη προβαίνει ο ίδιος σε μία τριμερή διάκριση του χαρακτήρα των διατάξεων τις οποίες περιλαμβάνει σε δικαιώματα, ελευθερίες και αρχές. Ουσιαστική διαφορά ανάμεσα σε δικαιώματα και ελευθερίες δεν υπάρχει καθώς όλα σχεδόν τα δικαιώματα ενέχουν ένα ελευθεριακό περιεχόμενο και το δικαίωμα αποτελεί ευρύτερη έννοια από την ελευθερία. **Επομένως έχει γίνει προσπάθεια διάκρισης από πλευράς των συντακτών σε δικαιώματα και αρχές τα οποία περιλαμβάνονται μέσα στον Χάρτη. Η διάκριση αυτή αντιστοιχεί στην προαναφερθείσα διάκριση σε υποκειμενικό και αντικειμενικό δίκαιο. Υποκειμενικό δίκαιο είναι το δικαίωμα και αντικειμενικό δίκαιο είναι η αρχή.** Πρόκειται για την πρώτη νύξη περί του ότι ο Χάρτης των Θεμελιωδών δικαιωμάτων δεν περιλαμβάνει μόνο διατάξεις οι οποίες κατοχυρώνουν ταυτόχρονα τόσο αντικειμενικούς κανόνες δικαίου όσο και δικαιώματα, αλλά και διατάξεις οι οποίες περιλαμβάνουν μόνο αντικειμενικούς κανόνες-αρχές.

Συνεπώς προς την πρόταση του Προοιμίου του ο Χάρτης κάνει ειδική αναφορά στις αρχές στο άρθρο II-112 παρ. 5 όπου και αναφέρει ότι «οι διατάξεις του παρόντος Χάρτη που περιέχουν αρχές μπορούν να εφαρμόζονται με νομοθετικές και εκτελεστικές πράξεις των θεσμικών και λοιπών οργάνων και οργανισμών της Ένωσης και με πράξεις των

⁴⁵ Βλ. Herdegen, σελ. 140

κρατών μελών όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, κατά την άσκηση των αντίστοιχων αρμοδιοτήτων τους». Και ακολουθεί μία κρίσιμη πρόταση η οποία καταδεικνύει και την διαφορά ανάμεσα σε αρχή και δικαίωμα, ανάμεσα σε αντικειμενικό και υποκειμενικό δίκαιο: «Η επίκληση των διατάξεων αυτών –των αρχών δηλαδή- ενώπιον δικαστηρίου είναι παραδεκτή μόνον για την ερμηνεία των εν λόγω πράξεων και τον έλεγχο της νομιμότητάς τους». Τα πράγματα γίνονται ακόμη πιο σαφή με την ανάγνωση των επεξηγήσεων του Χάρτη όπου επιπλέον αναφέρεται ότι «οι αρχές αυτές δεν οδηγούν σε αξιώσεις για λήψη θετικής ενέργειας από τα όργανα της Ένωσης ή τις αρχές των κρατών μελών».

Επιπλέον αναφέρονται, προς επίρρωση, στις Επεξηγήσεις η νομολογία του ΔΕΚ καθώς και η προσέγγιση που ακολουθούν τα συνταγματικά συστήματα των κρατών μελών ως προς τις «αρχές» ιδίως στον τομέα του κοινωνικού δικαίου. Και το σημείο αυτό είναι και το πιο κρίσιμο σχετικά με τον χαρακτήρα των κοινωνικών δικαιωμάτων. Τα περισσότερα κράτη μέλη αναγνωρίζουν στα κοινωνικά δικαιώματα χαρακτήρα μόνο αρχής, τα αναγνωρίζουν δηλαδή όχι κυριολεκτικά ως κοινωνικά δικαιώματα αλλά ως αντικειμενικό κοινωνικό δίκαιο που αναπτύσσει μεν κανονιστική ενέργεια αλλά δεν είναι δυνατόν να γίνει αντικείμενο επίκλησης από τους ιδιώτες⁴⁶. Αυτό σημαίνει ότι ναι μεν το κράτος οφείλει π.χ. να εξασφαλίσει στα ηλικιωμένα πρόσωπα συνθήκες αξιοπρεπούς και ανεξάρτητης ζωής αλλά αυτά δεν έχουν το δικαίωμα να προσφύγουν στο δικαστήριο κατά του κράτους σε περίπτωση που δεν προβαίνει αυτό στα απαραίτητα μέτρα, με βάση μόνο τη διάταξη του Χάρτη, χωρίς ειδική νομοθετική πρόβλεψη δυνατότητας προσφυγής.

Η μελλοντική νομολογία του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι αυτή που θα κατατάξει την μια ή την άλλη διάταξη του Χάρτη στο αντικειμενικό ή το υποκειμενικό δίκαιο⁴⁷.

7) Δικαιώματα των Πολιτών (άρθρα 99-106)

Το κεφάλαιο αυτό περιλαμβάνει τα δικαιώματα των Ευρωπαίων πολιτών ως υποκειμένων πολιτικών δικαιωμάτων μέσα στα πλαίσια της Ε.Ε. ανεξάρτητα των πολιτικών δικαιωμάτων τους στο κράτος μέλος από το οποίο κατάγονται. Πρόκειται για δικαιώματα τα οποία πηγάζουν από την ιθαγένεια της Ένωσης. Δεν αναφέρεται δηλαδή σε ένα *minimum status activus* το οποίο θα πρέπει κάθε κράτος μέλος να εξασφαλίζει μέσα στα δικά του σύνορα για τους πολίτες του, αλλά στο *status activus* του Ευρωπαίου Πολίτη, ο οποίος ως τέτοιος έχει μεταξύ άλλων το δικαίωμα του εκλέγειν και εκλέγεσθαι στις εκλογές του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και στις δημοτικές και κοινοτικές εκλογές (ά. 99-100), δικαίωμα χρηστής διοίκησης (ά.101) και δικαίωμα αναφοράς (ά. 104).

Η συγκέντρωση αυτή του συνόλου των πολιτικών δικαιωμάτων προϋπήρχε της σύνταξης του Χάρτη. Πιο συγκεκριμένα, στο ΜΕΡΟΣ II της Συνθήκης, το οποίο είναι επίσης αφιερωμένο στην ιθαγένεια της Ένωσης.

⁴⁶ Χαρακτηριστικότερη όλων αποτελεί η διάταξη του άρθρου 21 του Συντάγματος της Μάλτας: “[Guiding Principles are no Rights] The provisions of this Chapter shall not be enforceable in any court, but the principles therein contained are nevertheless fundamental to the governance of the country and it shall be the aim of the State to apply these principles in making laws”.

Βλ. επίσης Μέρος III, Άρθρο Α του αναθεωρημένου Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη.

⁴⁷ Στάγκος, σελ. 507

8) Δικαιοσύνη (άρθρα 107-110)

Κάτω από τον τίτλο αυτόν στεγάζονται ορισμένα θεμελιώδη δικονομικά δικαιώματα γνωστά και κατοχυρωμένα στον ευρωπαϊκό χώρο εδώ και δεκαετίες. Πρόκειται για το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου (ά.107), το τεκμήριο αθωότητας και τα δικαιώματα υπεράσπισης (ά.108), τις αρχές της νομιμότητας και αναλογικότητας αξιοποιώνων πράξεων και ποινών (ά.109) και την αρχή *ne bis in idem* (ά.110).

Όλα τα δικαιώματα αυτά κατοχυρώνονται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο και από την ΕΣΔΑ. Με μία εξαίρεση η οποία είναι και άξια αναφοράς. Αυτήν του άρθρου II-107, του δικαιώματος πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου. Το σχετικό άρθρο είναι ευρύτερο τόσο του άρθρου 13 ΕΣΔΑ όσο και του άρθρου 6 ΕΣΔΑ⁴⁸. Η διαφορά με το άρθρο 13 συνίσταται στο ότι το άρθρο 107 παρ. 1 του Χάρτη εγγυάται δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής ενώπιον δικαστή ενώ το άρθρο 13 ΕΣΔΑ αρκείται σε περίπτωση παραβίασης αναγνωριζόμενου από τη Σύμβαση δικαιώματος σε δυνατότητα προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής γενικά, χωρίς να απαιτεί η αρχή αυτή να είναι δικαστήριο.

Ως προς το άρθρο 6 ΕΣΔΑ, αυτό προβαίνει σε περιορισμό της εφαρμογής της αρχής της δίκαιης δίκης στις διαφορές αστικής και ποινικής φύσεως. Αντίθετα το άρθρο 107 παρ. 2 εξασφαλίζει την εφαρμογή της αρχής και των εξειδικεύσεων της, ανεξάρτητα από τη φύση της διαφοράς.

⁴⁸ Στάγκος, σελ. 529-530

Γ. ΣΥΣΧΕΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΑΡΤΗ ΜΕ ΑΛΛΕΣ ΠΗΓΕΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΘΕΜΕΛΙΩΔΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ

1) Γενικά

Στον τομέα των θεμελιωδών δικαιωμάτων υπάρχουν 3 επίπεδα προστασίας⁴⁹. Το πρώτο είναι το διεθνές επίπεδο στο οποίο κυριαρχεί, στον ευρωπαϊκό χώρο, η ΕΣΔΑ και ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης, συνθήκες και οι δύο υπογεγραμμένες στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης. Υπάρχει επίσης φυσικά και το εθνικό επίπεδο προστασίας των δικαιωμάτων. Ως τρίτο επίπεδο, διακριτό τόσο του διεθνούς όσο και του εθνικού, προβάλλει κυρίως μετά την κύρωση του Ευρωπαϊκού Συντάγματος το ενωσιακό.

Ο Χάρτης έχει προσπαθήσει να οριοθετήσει στο μέτρο του δυνατού τα τρία αυτά συστήματα προστασίας προς την κατεύθυνση περισσότερο της εκμετάλλευσης του κεκτημένου τους με σκοπό την παροχή της όσο το δυνατόν ευρύτερης προστασίας στους πολίτες της Ένωσης. Έτσι στο άρθρο 113 αναφέρεται ότι «καμιά διάταξη του Χάρτη δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως περιορίζουσα ή θίγουσα τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες που αναγνωρίζονται στα αντίστοιχα πεδία εφαρμογής από το δίκαιο της Ένωσης, το διεθνές δίκαιο καθώς και από τις διεθνείς συμβάσεις, στις οποίες είναι μέρη η Ένωση, ή όλα τα κράτη μέλη, και ιδίως από την ΕΣΔΑ, καθώς και από τα Συντάγματα των κρατών μελών». Αυτή η «ρήτρα δαπέδου» (clause plancher), όπως αποκαλέστηκε το άρθρο αυτό από τον αντιπρόεδρο της Συνέλευσης Guy Braibant, έχει προφανώς ως στόχο να διατηρήσει το κατά κοινή ομολογία υψηλό επίπεδο προστασίας που παρέχεται σήμερα από το δίκαιο της Ένωσης, το δίκαιο των κρατών μελών και το διεθνές δίκαιο. Λόγω της σημασίας της, γίνεται ειδική μνεία στην ΕΣΔΑ. Με βάση την διάταξη αυτή ο Χάρτης δεν υπερισχύει παρά μόνο όταν εξασφαλίζει καλύτερη προστασία⁵⁰ («αρχή της μείζονος προστασίας»).

2) Χάρτης-ΕΣΔΑ

ι) Γενικά

Η ΕΣΔΑ έχει αναμφισβήτητα αποτελέσει πηγή έμπνευσης για τον συντάκτη του Χάρτη. Αυτό φαίνεται από την ομοιότητα πολλών από τις διατάξεις των δύο κειμένων στις οποίες μάλιστα και αναφέρεται ο Χάρτης στο άρθρο 112 παρ. 3. Φαίνεται επίσης από το γεγονός ότι ανακηρύσσοντας το Σύνταγμα στο άρθρο I-9 παρ. 3 τα θεμελιώδη δικαιώματα σε γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης, τα αναγνωρίζει όπως αυτά απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών και όπως αυτά κατοχυρώνονται από την ΕΣΔΑ. Επιπλέον με βάση το άρθρο I-9 παρ. 2 η Ένωση προσχωρεί στην ΕΣΔΑ. Παρατηρείται επομένως, ότι η ΕΣΔΑ αποτελεί σταθερό σημείο αναφοράς σε όλο το συνταγματικό κείμενο, πράγμα το οποίο είναι και σαφές λόγω της μακράς και επιτυχημένης διαδρομής της στον τομέα της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Το κείμενο της άλλωστε έχει επικυρωθεί από το σύνολο των κρατών μελών της Ένωσης.

Εκτός από το άρθρο 113 το οποίο ρυθμίζει συνολικά την σχέση διεθνούς και εθνικού δικαίου απέναντι στον Χάρτη με ειδική μάλιστα αναφορά στην ΕΣΔΑ υπάρχει και η διάταξη του άρθρου 112 παρ. 3 στην οποία αναφέρεται ότι «κατά τον βαθμό που ο

⁴⁹ Για το ζήτημα των σχέσεων των τριών συστημάτων γενικά βλ. Παπαδημητρίου.

⁵⁰ Γιαταγάνας, σελ. 71 επ., Στάγκος σελ. 509 επ.

παρών Χάρτης περιλαμβάνει δικαιώματα που αντιστοιχούν σε δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται στην ΕΣΔΑ, η έννοια και η εμβέλειά τους είναι ίδιες με εκείνες που τους αποδίδει η εν λόγω Σύμβαση». Βέβαια συνεχίζει το εν λόγω λέγοντας ότι «η διάταξη αυτή δεν εμποδίζει το δίκαιο της Ένωσης να παρέχει ευρύτερη προστασία». Πρόκειται για μία διάταξη η οποία είναι αντίστοιχη με αυτήν του άρθρου 113 συσχετίζει όμως ΕΣΔΑ-Χάρτη σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό προσδίδοντας στις όμοιες με αυτές της ΕΣΔΑ διατάξεις του Χάρτη *minimum* το ίδιο περιεχόμενο. Η έννοια της ΕΣΔΑ στοχεύει συγχρόνως στη Σύμβαση και τα Πρωτόκολλά της. Η έννοια και η εμβέλεια των δικαιωμάτων που διασφαλίζονται, καθορίζονται όχι μόνο από το κείμενο των πράξεων αυτών, αλλά και από τη νομολογία του ΕΔΔΑ και του ΔΕΚ.

Ορισμένα άρθρα του Χάρτη, των οποίων η έννοια και η εμβέλεια είναι οι ίδιες με εκείνες των αντίστοιχων άρθρων της ΕΣΔΑ και τα οποία αναφέρονται στις επεξηγήσεις του Χάρτη είναι π.χ.

- το άρθρο 62 ΧΘΔ το οποίο αντιστοιχεί στο άρθρο 2 ΕΣΔΑ
- το άρθρο 64 ΧΘΔ το οποίο αντιστοιχεί στο άρθρο 3 ΕΣΔΑ
- το άρθρο 67 ΧΘΔ το οποίο αντιστοιχεί στο άρθρο 8 ΕΣΔΑ
- το άρθρο 108 ΧΘΔ το οποίο αντιστοιχεί στο άρθρο 6 παρ. 2 και 3 ΕΣΔΑ

Ορισμένα άρθρα του Χάρτη, των οποίων η έννοια είναι η ίδια με εκείνη των αντίστοιχων άρθρων της ΕΣΔΑ, άλλα έχουν ευρύτερη εμβέλεια και τα οποία αναφέρονται στις επεξηγήσεις του Χάρτη είναι π.χ.

- το άρθρο 69 ΧΘΔ (δικαίωμα γάμου και δικαίωμα δημιουργίας οικογένειας) το οποίο καλύπτει το πεδίο του άρθρου 12 ΕΣΔΑ, αλλά το πεδίο εφαρμογής του μπορεί να επεκταθεί σε άλλες μορφές γάμου, εφόσον θεσπισθούν από την εθνική νομοθεσία
- το άρθρο 72 παρ. 1 (συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι) το οποίο αντιστοιχεί στο άρθρο 11 ΕΣΔΑ αλλά το πεδίο εφαρμογής του επεκτείνεται στο επίπεδο της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ii) Εμβέλεια

Σχετικά με την με την διάταξη του άρθρου 112 παρ. 3 εδάφιο β' η οποία, όπως προειπώθηκε, σε συνδυασμό με το άρθρο 113 σκοπεί στην όσο το δυνατόν ευρύτερη προστασία των δικαιωμάτων των πολιτών της Ένωσης, τίθεται το εξής θέμα: Αναφερόμενο το άρθρο 112 παρ. 3 τόσο στην έννοια όσο και στην εμβέλεια των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ, περιλαμβάνει στην εμβέλεια και τους αποδεκτούς περιορισμούς των δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ οι οποίοι μπορεί να μην περιλαμβάνονται στο κείμενο του Χάρτη; Ένα παράδειγμα αποτελεί το άρθρο 2 του Χάρτη το οποίο αντιστοιχεί στο άρθρο 2 παρ. 1 ΕΣΔΑ. Η ΕΣΔΑ όμως προβλέπει περαιτέρω κάποιους περιορισμούς ενώ αντίθετα το δικαίωμα στη ζωή του Χάρτη παρουσιάζεται απεριόριστο. Μια ερμηνεία η οποία θα συμπεριλάμβανε και τους περιορισμούς της ΕΣΔΑ εμφανίζεται αντίθετη στα προαναφερθέντα άρθρα 112 παρ. 3 και 113 του Χάρτη. Η απάντηση όμως που δίνουν οι Επεξηγήσεις του Χάρτη είναι αντίθετη, φαινομενικά τουλάχιστον, με την προαναφερθείσα ερμηνεία.

Αυτό όμως είναι απολύτως δικαιολογημένο. Όπως έχει αναφερθεί, ο Χάρτης σε αντίθεση με την ΕΣΔΑ, είναι ένα κείμενο συνταγματικού χαρακτήρα με αποτέλεσμα η

διατύπωσή του να είναι περισσότερο συνοπτική. Επιπλέον στο άρθρο 112 παρ. 1 υπάρχει μία ρήτρα περιορισμού στην άσκηση των προβλεπόμενων στον Χάρτη δικαιωμάτων. Εξουσιοδοτεί δηλαδή ο συντακτικός νομοθέτης τον κοινό, με μία γενική (αναφερόμενη δηλαδή σε όλα τα δικαιώματα) επιφύλαξη νόμου, να προβεί στους αναγκαίους περιορισμούς των δικαιωμάτων, τηρώντας βέβαια ορισμένες προϋποθέσεις⁵¹. Αυτό

⁵¹ Οι προϋποθέσεις αυτές, οι οποίες απευθύνονται προς το νομοθέτη και τη διοίκηση, είναι γνωστές στη γενική θεωρία των συνταγματικών δικαιωμάτων ως περιορισμοί των περιορισμών (Schranken-Schranken), καθώς αποστολή τους είναι ο περιορισμός της περιοριστικής των συνταγματικών δικαιωμάτων δραστηριότητας του νομοθέτη, αλλά και της βάσει νομοθετικής εξουσιοδότησης δρώσας διοίκησης (Βλ. Pieroth/Schlink σελ. 64 επ., Δημητρόπουλο, Γενικό Μέρος σελ. 224 επ.). Οι περιορισμοί των περιορισμών οι οποίοι προβλέπονται στο Σύνταγμα της Ευρώπης έχουν αντληθεί από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών και είναι οπότε γνωστοί στην ευρωπαϊκή θεωρία των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Είναι οι εξής 5:

- 1) νομοθετική πρόβλεψη του περιορισμού
- 2) περιορισμός αναφερόμενος στην άσκηση του δικαιώματος, και όχι δηλαδή στην κτήση του
- 3) σεβασμός του βασικού περιεχομένου των δικαιωμάτων
- 4) αρχή της αναλογικότητας, με ρητή αναφορά σε μία από τις εκφάνσεις της, την αρχή της αναγκαιότητας
- 5) εξυπηρέτηση στόχων γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή προστασία των δικαιωμάτων των τρίτων

Η πρώτη προϋπόθεση δεν εγείρει κανένα απολύτως ζήτημα.

Η δεύτερη προϋπόθεση μπορεί να αποτελέσει ουσιαστικό παράγοντα διαφύλαξης της ουσίας των κατοχυρωμένων δικαιωμάτων. Δεν μπορούμε όμως να είμαστε σίγουροι ως προς το αν συνειδητά προέβη στη συγκεκριμένη διατύπωση ο Συντάκτης του Χάρτη. Για το αν δηλαδή συνειδητά κάνει λόγο για περιορισμό της άσκησης κατ' αποκλεισμό της δυνατότητας περιορισμού στην κτήση των δικαιωμάτων. Και αυτό γιατί σε εθνικά Συντάγματα, όπως είναι το ελληνικό και το γερμανικό, προβλέπεται δυνατότητα περιορισμού όχι μόνο της άσκησης, αλλά και της κτήσης ορισμένων δικαιωμάτων, όπως π.χ. είναι η στέρηση της ιθαγένειας (άρ. 4 παρ. 3 του Ελληνικού Συντάγματος) ή η στέρηση των πολιτικών δικαιωμάτων (άρ. 51 παρ. 3 του Ελληνικού Συντάγματος) –Βλ. και τη γενική διάταξη του άρθρου 18 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης (για τη διάκριση ανάμεσα σε περιορισμούς κτήσης και άσκησης καθώς και για περαιτέρω ανάλυση των διακρίσεων αυτών βλ. Δημητρόπουλο, Γενικό Μέρος, σελ. 213 επ.). Είναι επομένως δυνατόν να φανταστεί κανείς ζητήματα ασυμβατότητας των συγκεκριμένων διατάξεων των εθνικών Συνταγμάτων με το άρθρο 112 παρ. 1 του Ευρωπαϊκού Συντάγματος κυρίως σε περιπτώσεις όπου ο περιορισμός κτήσης ενός δικαιώματος προβλεπόμενου σε εθνικό Σύνταγμα έχει συνέπειες στην κτήση δικαιώματος προβλεπόμενου από το ευρωπαϊκό δίκαιο, όπως είναι η απόκτηση της ιθαγένειας της Ένωσης, της οποίας προϋπόθεση κτήσης είναι η κτήση της υπηκοότητας ενός κράτους μέλους (άρ. I-10).

Ο τρίτος περιορισμός περιορισμών, είναι γνωστός από το άρ. 19 παρ. 2 του Γερμανικού Συντάγματος και είναι περισσότερο γνωστός στην ελληνική θεωρία ως υποχρέωση σεβασμού του *πυρήνα* του δικαιώματος. Το *βασικό περιεχόμενο* ενός δικαιώματος δεν είναι τίποτε άλλο από τον *πυρήνα* του.

Δεν χρειάζεται βεβαίως να αναφερθεί τίποτε για τον τέταρτο περιορισμό περιορισμών, την πανευρωπαϊκά αναγνωρισμένη (και με το άρ. 25 παρ. 1 εδ. γ' του Ελληνικού Συντάγματος, μετά την αναθεώρηση του 2001, ρητά κατοχυρωμένη στο ελληνικό δίκαιο) αρχή της αναλογικότητας.

Μαζί με τη γενική επιφύλαξη νόμου του άρ. 112 παρ. 1 το Σύνταγμα ορίζει ως έμπτο περιορισμό περιορισμών την ανάγκη εξυπηρέτησης στόχων γενικού ενδιαφέροντος που αναγνωρίζει η Ένωση ή την ανάγκη προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των τρίτων, προκειμένου να περιοριστεί ένα θεμελιώδες δικαίωμα. Η αναφορά του περιορισμού περιορισμών αυτού παραπέμπει στη θεωρία των *verfassungsimmanenten Schranken* (εσωτερικών/εμμενών περιορισμών -βλ. Pieroth/Schlink σελ. 60 επ.), με την μόνη διαφορά ότι εδώ γίνεται ρητή αναφορά των *kollidierende Verfassungsrechte* (συγκρουόμενων συνταγματικών αγαθών) για χάρη των οποίων είναι δυνατός ο περιορισμός των δικαιωμάτων, δηλ. των από την Ένωση αναγνωριζόμενων στόχων γενικού ενδιαφέροντος και των δικαιωμάτων των τρίτων. Οι από την Ένωση αναγνωριζόμενοι στόχοι γενικού ενδιαφέροντος παραπέμπουν στο γνωστό από την ελληνική νομολογία, κυρίως αυτή του Συμβουλίου της Επικρατείας, δημόσιο συμφέρον και αναμένεται να είναι τουλάχιστον τόσο προβληματική η επίκληση τους προκειμένου να περιοριστεί ένα θεμελιώδες δικαίωμα, όσο είναι και στο ελληνικό δίκαιο.

σημαίνει ότι και τα φαινομενικά ανεπιφύλακτα δικαιώματα είναι δυνατόν να περιοριστούν με βάση το άρθρο 112 παρ. 1. Επομένως και πάλι η παραπομπή στην ΕΣΔΑ δεν λειτουργεί περιοριστικά αλλά υπέρ της μεγαλύτερης προστασίας των δικαιωμάτων. Και αυτό γιατί όταν ο Ευρωπαίος νομοθέτης θέτει με βάση το άρθρο 112 παρ. 1 περιορισμούς στα δικαιώματα αυτά οφείλει να τηρεί τα ίδια πρότυπα με αυτά που ορίζονται από το λεπτομερές καθεστώς των περιορισμών που προβλέπεται στην ΕΣΔΑ, τα οποία καθίστανται με τον τρόπο αυτό εφαρμοστέα επί των δικαιωμάτων που καλύπτονται από την παράγραφο 3 του άρθρου 112, χωρίς αυτό να θίγει την αυτονομία του δικαίου της Ένωσης και του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

iii) Διαφορές Χάρτη-ΕΣΔΑ

Μπορεί βεβαίως τα κείμενα του Χάρτη και της ΕΣΔΑ να έχουν μεταξύ τους πάρα πολλές ομοιότητες, είναι όμως σαφές ότι έχουν και διαφορές, οι οποίες δεν έχουν τόσο να κάνουν με το κοινό περιεχόμενο των δύο κειμένων αλλά με το ότι ορισμένα στοιχεία τους ακριβώς δεν είναι κοινά.

Κατά πρώτον, είναι διαφορετική η προέλευση των δύο κειμένων. Η μεν ΕΣΔΑ είναι υπογεγραμμένη στα πλαίσια του διεθνούς οργανισμού του Συμβουλίου της Ευρώπης ενώ ο Χάρτης είναι υιοθετημένος στα πλαίσια του υπερεθνικού οργανισμού της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Αυτή η διαφοροποίηση στην πηγή προέλευσης οδηγεί και σε περαιτέρω διαφοροποιήσεις. Η ΕΣΔΑ είναι αυτή τη στιγμή υπογεγραμμένη από τα 46 κράτη που συμμετέχουν στο Συμβούλιο της Ευρώπης, ενώ ο Χάρτης υιοθετημένος από τα 25 κράτη μέλη της Ε.Ε. και μέχρι το 2007 κατά πάσα πιθανότητα από 27, ύστερα από την προσχώρηση στην Ένωση της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας. Το πεδίο ισχύος επομένως της Σύμβασης είναι κατά πολύ ευρύτερο εκείνου του Χάρτη, κατά 20 ή σταδιακά 18 περισσότερες χώρες. Βεβαίως, αναμένονται συν τω χρόνω νέες προσχωρήσεις κρατών στην Ένωση, όπως είναι η Κροατία ή και η Τουρκία, οι οποίες θα μειώσουν την υπάρχουσα αυτή αριθμητική διαφορά.

Μία ακόμη διαφορά που πηγάζει από τη διαφοροποίηση στην πηγή προέλευσης και η διαφορά στον τρόπο διατύπωσης των δύο κειμένων. Παρά τους προαναφερθέντες συσχετισμούς τους, θα πρέπει να αναφερθεί πως στους τομείς δικαιωμάτων στους οποίους συμπίπτουν, η ΕΣΔΑ είναι περισσότερο λεπτομερής. Αυτό συμβαίνει λόγω του διαφορετικού χαρακτήρα των δύο κειμένων. Η μεν ΕΣΔΑ αποτελεί μία διεθνή σύμβαση υπογεγραμμένη στα πλαίσια ενός διεθνούς οργανισμού, ενώ αντίθετα ο Χάρτης αποτελεί ένα κείμενο υιοθετημένο στο πλαίσιο ενός υπερεθνικού οργανισμού, ο οποίος βρίσκεται στην φάση αναζήτησης της συνταγματικής του ταυτότητας. Διαφορετικές είναι επομένως οι ανάγκες τις οποίες έρχεται να καλύψει το πρώτο και διαφορετικές οι ανάγκες τις οποίες έρχεται να καλύψει το δεύτερο. Το πρώτο επιτελεί τον κλασικό ρόλο μίας διεθνούς σύμβασης, ενώ το δεύτερο εντάσσεται σε ένα κείμενο, το οποίο βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ Συντάγματος και Συνθήκης. Με την προοπτική να ενταχθεί στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα επομένως ο Χάρτης, συντάχθηκε ως ένα κείμενο συνταγματικού χαρακτήρα, που από τη φύση τους τα κείμενα αυτά παρουσιάζουν μία ευρύτητα και γενικότητα στην διατύπωση εξειδικευόμενα από την εθνική και διεθνή νομοθεσία.

Μία ακόμη διαφοροποίηση η οποία πηγάζει από τον διαφορετικό χαρακτήρα των κειμένων, είναι και το ότι ο Χάρτης περιλαμβάνει και τα πολιτικά δικαιώματα των πολιτών της Ένωσης, τα οποία απορρέουν από την Ευρωπαϊκή ιθαγένεια και τα οποία

για τον λόγο αυτόν ακριβώς δεν θα ήταν δυνατόν να περιλαμβάνονται στο κείμενο της ΕΣΔΑ.

Επιπλέον, η ΕΣΔΑ περιλαμβάνει μόνο ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, ενώ, όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο Χάρτης, καινοτομώντας διεθνώς στο σημείο αυτό, συμπεριλαμβάνει και κοινωνικά δικαιώματα, παρόμοια με αυτά του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Χάρτη του Συμβουλίου της Ευρώπης, αποτελώντας ένα πληρέστατο κείμενο ανθρώπινων δικαιωμάτων, ίσως το πληρέστερο διεθνώς.

Η πληρότητα του αυτή, που τον κάνει να ξεχωρίζει ακόμη περισσότερο από την ΕΣΔΑ, καταδεικνύεται και από τη συμπερίληψη ορισμένων εξαιρετικά σύγχρονων δικαιωμάτων, τα οποία δύσκολα απαντώνται σε συνταγματικά κείμενα, όπως τα προαναφερθέντα δικαιώματα στον τομέα της βιοηθικής, το δικαίωμα στην προστασία των προσωπικών δεδομένων, το δικαίωμα χρηστής διοίκησης, η προστασία του περιβάλλοντος και η προστασία του καταναλωτή.

iv) Η προσχώρηση της Ε.Ε. στην ΕΣΔΑ με βάση το άρθρο Ι-9 παρ. 2 του Ευρωπαϊκού Συντάγματος

Το ζήτημα της προσχωρήσεως της Ευρωπαϊκής Ένωση στην ΕΣΔΑ είναι ένα ζήτημα το οποίο απασχολεί τόσο την Ένωση όσο και το Συμβούλιο της Ευρώπης από αρκετά παλιά και είναι ένα ζήτημα το οποίο συνδέεται άμεσα με τη σχέση της ΕΣΔΑ με τον Χάρτη ως κομματιού του δικαίου της Ένωσης και μάλιστα ως κομματιού σχετιζόμενου με τα ανθρώπινα δικαιώματα.. Η πρώτη άποψη η οποία έχει εκφραστεί επί του θέματος, είναι αυτή της Επιτροπής, αρκετά νωρίς, ήδη στα μέσα της δεκαετίας του 1970, σε μια έκθεσή της προς το Συμβούλιο και το Κοινοβούλιο, οπότε και είχε αποκλείσει «την ανάγκη προσχωρήσεως της Κοινότητας ως τοιαύτης στη Σύμβαση»⁵². Το 1979 βέβαια άλλαξε την άποψή της και εισηγήθηκε στο Συμβούλιο «την τυπική προσχώρηση» της Κοινότητας στη Σύμβαση⁵³. Η Επιτροπή επανήλθε αρκετές φορές στην τελευταία πρότασή της στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990, σε αρμονία με παρόμοια πολιτική εισήγηση που διατύπωσε κατά την ίδια περίοδο το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο⁵⁴. Η δυσκολία ενός τέτοιου εγχειρήματος καθώς και η ανάγκη, προκειμένου να συντελεσθεί, να αναθεωρηθούν οι Συνθήκες καταδείχθηκε από τη γνωμοδότηση 2/94 του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων της 28^{ης} Μαρτίου 1996 «Προσχώρηση της Κοινότητας στη Σύμβαση για την προάσπιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών», ύστερα από αίτημα γνωμοδότησης του Συμβουλίου ως του κοινοτικού οργάνου που βάσει των άρθρων 300 παρ. 3 και 6 της ΣυνθΕΚ είναι αποκλειστικά αρμόδιο για τη σύναψη διεθνών συμφωνιών της Κοινότητας σε όλους τους τομείς κοινοτικής δράσης –εκτός του τομέα της κοινής εμπορικής πολιτικής. Σκοπός του αιτήματος του Συμβουλίου προς το Δικαστήριο, ήταν να διαγνωσθούν εκ των προτέρων οι νομικές προϋποθέσεις της προσχώρησης, ώστε να τεθεί το θέμα αυτό στις Διακυβερνητικές Διασκέψεις που θα ακολουθούσαν⁵⁵.

⁵² Δημοσιευμένη ως Δελτίο ΕΚ-Συμπλήρωμα 5/76, με τον τίτλο «η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά τη δημιουργία και την ανάπτυξη του κοινοτικού δικαίου».

⁵³ Βλ. την εισήγηση της Επιτροπής στο Δελτίο ΕΚ- Συμπλήρωμα 5/76.

⁵⁴ Βλ. χαρακτηριστικά το ψήφισμα της 18.1.1994, που υιοθετήθηκε από την Ολομέλεια βάσει πρότασης της Επιτροπής νομικών θεμάτων και δικαιωμάτων των πολιτών, δημοσ. Στην ΕΕ αριθ. C44 του 1994.

⁵⁵ Στάγκος, σελ. 550 επ., Γιαταγάνας σελ. 85 επ.

Στη γνωμοδότηση αυτή, το βασικό θέμα το οποίο θέτει το δικαστήριο είναι αυτό της αρμοδιότητας της Ένωσης να προσχωρήσει στην ΕΣΔΑ, εφόσον ουδεμία διάταξη της Συνθήκης παρέχει στα κοινοτικά όργανα κατά τρόπο γενικό, την ειδική εξουσία θεσπίσεως κανόνων ή συνάψεως διεθνών συνθηκών στον τομέα των δικαιωμάτων του ανθρώπου, και ότι η προσχώρηση στην ΕΣΔΑ, η οποία «ενέχει συνταγματική εμβέλεια», θα υπερέβαινε τα όρια του άρθρου 308 (πρώην 235) της Συνθήκης. Σύμφωνα με τη γνωμοδότηση αυτή του Δικαστηρίου μια τέτοια προσχώρηση στην ΕΣΔΑ θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνο μέσω τροποποίησης της Συνθήκης. Οι Διακυβερνητικές Διασκέψεις του Άμστερνταμ και της Νίκαιας, στις οποίες υποβλήθηκαν σχετικές πρωτοβουλίες, δεν προσέθεσαν στη Συνθήκη καμία διάταξη που να επιτρέπει την προσχώρηση της Κοινότητας στην ΕΣΔΑ. Η δήλωση του Λάκεν διευκρινίζει ότι «πρέπει να τεθεί το θέμα της προσχώρησης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας στην ευρωπαϊκή Συνθήκη των ανθρώπινων δικαιωμάτων»⁵⁶. Το νομικό μέσο προσχώρησης ευρίσκεται, όπως ήδη αναφέρθηκε στο άρθρο I-9 του Ευρωπαϊκού Συντάγματος.

Το ζήτημα της αυτονομίας του κοινοτικού δικαίου και των αρμοδιοτήτων του Δικαστηρίου, το οποίο αποτελεί και το μείζον θέμα της επιχειρηματολογίας υπέρ και κατά της προσχώρησης, θίγεται μόνο έμμεσα από το Δικαστήριο, το οποίο φαίνεται να τάσσεται υπέρ της απόψεως ότι με την προσχώρηση η αυτονομία αυτή κινδυνεύει σε μεγάλο βαθμό. Παρά τις διαφορετικές ερμηνείες της γνωμοδότησης αυτής, δόθηκε η αντίληψη στον νομικό κόσμο της Ευρώπης ότι το ΔΕΚ είναι αρνητικό ενώπιον μιας τέτοιας προοπτικής προσχωρήσεως ακριβώς κυρίως λόγω του κινδύνου προσβολής της αρχής της αυτονομίας του κοινοτικού δικαίου⁵⁷, ερμηνεία βέβαια η οποία αποκρούστηκε πρόσφατα και επίσημα από τον ίδιο τον Πρόεδρο του ΔΕΚ, στο λόγο του της 31.1.02 κατά την επίσημη έναρξη του δικαστικού έτους, ο οποίος διακήρυξε ότι η γνωμοδότηση 2/94 «δεν συνιστούσε κατ' ουδένα τρόπο έκφραση αρνητικής διαθέσεως του ΔΕΚ ως προς την αρχή της προσχωρήσεως».

Στο πλαίσιο της συζήτησης της ανάγκης εγκαθίδρυσης σχέσης συνεργασίας της Ένωσης με το σύστημα της ΕΣΔΑ χωρίς να θιγεί η αρχή της αυτονομίας και για να εξασφαλιστεί η συνεργασία μεταξύ των δύο συστημάτων διατυπώθηκαν διάφορες απόψεις. Αναλύοντας τελευταία την άποψη υπέρ της προσχωρήσεως της Ένωσης στην ΕΣΔΑ και χωρίς να γίνει λεπτομερειακή επεξεργασία των προτεινόμενων συστημάτων, καθώς κάτι τέτοιο ξεφεύγει από τις ανάγκες της συγκεκριμένης εργασίας, θα γίνει μια προσπάθεια συνοπτικής παρουσίασης των τριών πιο πολυσυζητημένων εναλλακτικών προς την προσχώρηση συστημάτων⁵⁸ αρχικά, και τέλος της προκριθείσας εν τέλει απόψεως υπέρ της προσχωρήσεως στην ΕΣΔΑ.

α) Μηχανισμός παραπομπής ή διαβούλευσης

Με βάση τον μηχανισμό αυτόν το Δικαστήριο του Λουξεμβούργου θα είχε την δυνατότητα να θέτει στο Δικαστήριο του Στρασβούργου προδικαστικά ερωτήματα ερμηνείας της ΕΣΔΑ. Τέτοιες προτάσεις έχουν διατυπωθεί άλλοτε ως μέτρο συνοδευτικό της προσχώρησης στην ΕΣΔΑ και άλλοτε ως μέτρο εναλλακτικό προς αυτήν.

⁵⁶ Έγγρ. CONV 116/02, της 25.6.2002, σελ. 5.

⁵⁷ Για την όλη προβληματική βλ. Γιαταγάνα, σελ. 87 επ. και Στάγκο, σελ. 550 επ. Για το θέμα της αυτονομίας του κοινοτικού δικαίου την οποία ο Schelling διακρίνει σε θεσμική και ουσιαστική, βλ. Schelling, σελ. 389 επ.

⁵⁸ Για διεξοδικότερη ανάλυση βλ. Έγγρ. CONV 116/02, της 25.6.2002, σελ. 23 επ.

Στις προτάσεις για την εγκαθίδρυση ενός τέτοιου μηχανισμού, διατυπώθηκαν πολλές αντιρρήσεις. Ιδιαίτερα τονίστηκε ότι με τον μηχανισμό αυτό θα καθυστερούσε σημαντικά, και σε βάρος του δικαιώματος αποτελεσματικής δικαστικής προστασίας, η επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης, κυρίως σε περιπτώσεις που αυτή η διαδικασία έρχεται να προστεθεί σε προγενέστερη υποβολή προδικαστικού ερωτήματος από εθνικό δικαστήριο προς το ΔΕΚ. Παρατηρήθηκε επίσης ότι το Δικαστήριο κινδυνεύει να αντιμετωπίσει καταστάσεις τέτοιες που παρόμοιες δεν έχει να αντιμετωπίσει κανένα εθνικό Συνταγματικό Δικαστήριο. Παρά το ότι θα προσφεύγει σε αυτή τη διαδικασία μόνο σε αυστηρά επιλεγμένες περιπτώσεις, η επιλογή του να μην θέσει προδικαστικό ερώτημα στο ΕΔΔΑ σε μια συγκεκριμένη υπόθεση, θα υπόκειται εκ των υστέρων πάντα σε κριτική, ιδίως αν το Στρασβούργο φαίνεται στη συνέχεια να ακολουθεί άλλη γραμμή από εκείνη του Λουξεμβούργου. Τέλος άλλοι υποστηρίζουν ότι μια διαδικασία γνωμοδότησης ή παραπομπής θα προκαλούσε μπέρδεμα των νομικών συστημάτων και θα είχε ακόμα σοβαρότερες συνέπειες για την αυτονομία του κοινοτικού δικαίου απ' ότι μια κανονική προσχώρηση.

β) Κοινό Τμήμα

Σύμφωνα με τον μηχανισμό αυτό, το ΔΕΚ και το ΕΔΔΑ θα σχημάτιζαν ένα «κοινό τμήμα» ή «panel», στο οποίο θα μπορούσε να προσφεύγει οποιοδήποτε από τα δύο Δικαστήρια, όποτε παρίσταται αναγκαίο να εξασφαλιστεί η ομοιόμορφη ερμηνεία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και ιδίως όταν ένα από τα Δικαστήρια θέλει να απομακρυνθεί από τη νομολογία του άλλου.

Η ιδέα αυτή, όπως ισχυρίζονται οι υποστηρικτές της, τοποθετεί σε βάση ισότητας τα δύο Δικαστήρια και θίγει στον ελάχιστο βαθμό τη σημερινή τους λειτουργία. Φαίνεται πάντως ότι η πρόταση αυτή συγκρούεται με τον κανόνα που έχει συναγάγει το ΔΕΚ από την αρχή της αυτονομίας του κοινοτικού δικαίου, σύμφωνα με τον οποίο οι δικαστές του δεν πρέπει να μετέχουν σε άλλα δικαστήρια στα οποία μπορεί να κληθούν να ερμηνεύσουν διατάξεις όμοιες με τις διατάξεις του κοινοτικού δικαίου αλλά με διαφορετικές προσεγγίσεις, μεθόδους και εννοιολογικά εργαλεία.⁵⁹

γ) Θέσπιση δικαιώματος προσφυγής στο ΕΔΔΑ χωρίς προσχώρηση στην ΕΣΔΑ

Προτάθηκε επίσης να υπαχθεί η δράση των θεσμικών οργάνων της Ένωσης στο σύστημα ατομικών προσφυγών ενώπιον του ΕΔΔΑ, με προσάρτηση σχετικών πρωτοκόλλων και στις ΣυνθΕΚ και ΣυνθΕΕ και στην ΕΣΔΑ, χωρίς να προβλεφθεί προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ. Με το μοντέλο αυτό δημιουργείται μία κατάσταση εν πολλοίς ανάλογη με εκείνη της προσχώρησης όσον αφορά τη θέση των δύο Δικαστηρίων και την προστασία των ιδιωτών, με μία όμως βασική διαφορά: ότι η Ένωση δεν θα συμμετέχει στις διαπραγματεύσεις για τυχόν τροποποιήσεις της ΕΣΔΑ ή των πρόσθετων πρωτοκόλλων.

Παρατηρήθηκε, ότι το μοντέλο αυτό θα δημιουργήσει προβλήματα αρχής ως προς την αυτονομία του κοινοτικού δικαίου καθώς και πρακτικές περιπλοκές: Τα θεσμικά όργανα θα υπόκεινται στο σύστημα προσφυγών του ΕΔΔΑ, χωρίς το δίκαιο της ΕΣΔΑ να

⁵⁹ Βλ. γνώμη 1/91 του ΔΕΚ της 14^{ης} Δεκεμβρίου 1991, αιτ. παρ. 52, σχετικά με το πρώτο σχέδιο συμφωνίας για τον Ευρωπαϊκό Οικονομικό Χώρο και το καθεστώς του Δικαστηρίου ΕΟΧ που ιδρύεται βάσει αυτής.

αποτελεί επίσημα μέρος του κοινοτικού δικαίου, ενώ η Ένωση δεν θα έχει στο σύστημα του Στρασβούργου ίση μεταχείριση με τους άλλους υπογράφοντες την ΕΣΔΑ.

δ) Προσχώρηση στην ΕΣΔΑ

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, τόσο η Συνέλευση για το μέλλον της Ευρώπης, όσο και η Διακυβερνητική Διάσκεψη η οποία την ακολούθησε, αποφάσισαν να προσχωρήσει η Ένωση στο σύστημα της ΕΣΔΑ. Για το σκοπό αυτό εισήχθη στο άρθρο I-9 παρ. 2 του Συντάγματος της Ευρώπης η ακόλουθη διάταξη: «Η Ένωση προσχωρεί στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών».

Πώς θα διαμορφωθεί επομένως η κατάσταση μετά την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος; Την απάντηση την δίνει η ίδια η ομάδα εργασίας II της Συνέλευσης για το μέλλον της Ευρώπης, η οποία επεξεργάστηκε τα συναφή ζητήματα. Σύμφωνα με αυτήν: «Η θέση του ΔΕΚ θα είναι ανάλογη με τη θέση που έχουν τη στιγμή αυτή τα εθνικά συνταγματικά ή ανώτατα δικαστήρια σε σχέση με το Δικαστήριο του Στρασβούργου»⁶⁰. Επελέγη επομένως η λύση της δημιουργίας ενός κοινού συστήματος, δηλαδή μετά την εξάντληση των εσωτερικών ενδίκων μέσων κατά την έννοια του άρθρου 35 ΕΣΔΑ, να υπάρχει δυνατότητα άσκησης ατομικής προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ⁶¹. Τίθεται όμως στο σημείο αυτό ένα ακόμη ερώτημα: Ποιά είναι τα εσωτερικά ένδικα μέσα; Πρόκειται για τα εσωτερικά ένδικα μέσα με την έννοια που αυτά έχουν σήμερα ή η έννοιά τους είναι διαφορετική; Όπως φαίνεται από τα προαναπτυχθέντα, το Σύνταγμα οδηγεί την Ένωση σε μια κατάσταση ανάλογη προς αυτή που υπάρχει στις έννομες τάξεις των κρατών μελών, όπου τα Συντάγματα ή οι πράξεις συνταγματικής ισχύος κατοχυρώνουν και προστατεύουν τα θεμελιώδη δικαιώματα, αλλά ταυτόχρονα είναι αποδεκτός και κατοχυρωμένος ο πρόσθετος εξωτερικός έλεγχος του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου που εισάγεται με το δικαστικό σύστημα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης⁶². Η Ένωση βρίσκεται, συνεπώς, μετά την έναρξη ισχύος του Συντάγματος μέσα στο σύστημα της ΕΣΔΑ στην ίδια θέση που βρίσκονται τα κράτη μέλη της. Επομένως, μιλώντας για εσωτερικά ένδικα μέσα κατά την έννοια του άρθρου 35 ΕΣΔΑ, στο πλαίσιο της Ε.Ε. θα πρέπει να εννοούμε κάποιες από τις προσφυγές τις προβλεπόμενες στα άρθρα III-360 επ.⁶³, κυρίως ίσως τις αγωγές αποζημιώσεως, καθώς η αγωγή αποζημιώσεως για παράνομες πράξεις των οργάνων της Ένωσης είναι το ένδικο βοήθημα εκείνο το οποίο κατά βάση παρέχει τη δυνατότητα στους πολίτες της Ένωσης να βρεθούν απευθείας ενώπιον του ΔΕΚ. Ζήτημα τίθεται ως προς προδικαστικές αποφάσεις του ΔΕΚ, στις οποίες ανακύπτουν θέματα αφορώντα σε θεμελιώδη δικαιώματα όταν το κράτος μέλος δρα στο πλαίσιο του ενωσιακού δικαίου. Η ενδεχόμενη ατομική προσφυγή θα ασκείται κατά του κράτους μέλους, το δικαστήριο του οποίου εξέδωσε την απόφαση στηριζόμενο στην ερμηνεία που έδωσε στο ενωσιακό δίκαιο το ΔΕΚ ή κατά της Ένωσης θεσμικό όργανο της οποίας είναι το ΔΕΚ ή κατά τόσο του κράτους μέλους όσο και της Ένωσης; Αυτά είναι ζητήματα ανοικτά στα οποία αναμένεται να δοθεί απάντηση στο σύντομο μέλλον. Το σίγουρο είναι πάντως ότι όντως η έννοια του εσωτερικού ενδίκου μέσου είναι

⁶⁰ Έγγρ. CONV 354 /02, της 22.10.2002, σελ. 12.

⁶¹ βλ. Έγγρ. CONV 116/02, της 25.6.2002, σελ. 26.

⁶² Στάγκος, σελ. 558.

⁶³ Άρθρα 226 επ. ΣυνθΕΚ.

πλέον διαφορετική. Είναι ευρύτερη καθώς το «εσωτερικό» περιλαμβάνει όχι μόνο την έννοια του «κρατικού», αλλά και του «ενωσιακού»⁶⁴.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφερθεί ότι η επιλεγείσα λύση είναι αναμφισβήτητη η καλύτερη δυνατή, καθώς αποφεύγει το να περιπλέξει άσκοπα τα πράγματα με πειραματισμούς αμφίβολης αξίας και αποτελεσματικότητας και ακολουθεί το κοινό σύστημα που προβλέπεται και για τα κράτη υπό την παραδοσιακή τους μορφή. Αυτό θα συμβάλλει και στην προώθηση της ευρωπαϊκής οικοδόμησης προς τη σωστή κατεύθυνση: το ανεξάρτητο δικαστήριο του Στρασβούργου θα ασκεί αμερόληπτο έλεγχο επί των οργάνων της Ένωσης, τον ίδιο που σήμερα ασκεί επί των εθνικών Αρχών⁶⁵. Αυτό, τέλος, θα έχει το πρόσθετο πλεονέκτημα, λόγω της θέσεως εξωτερικότητας την οποία το ΕΔΔΑ κατέχει σε σχέση με την κοινοτική έννομη τάξη, ότι θα αποτελέσει μια πρόσθετη εγγύηση για τον πολίτη: Αν οι στόχοι τους οποίους επιδιώκει η Ένωση πράγματι δικαιολογούν τους περιορισμούς που συνοδεύουν την άσκηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων στο πλαίσιο τους, τότε είναι ευκαταίετος ένας εξωτερικός δικαστής να μπορεί να συνεισφέρει μια κριτική θεώρηση αυτών των στόχων, δεδομένης της καταγωγής της Ένωσης –οικονομική Κοινότητα- και ενόψει της πολιτικής ενοποίησής της.

3) Χάρτης- Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης (ΕΚΧ)

i) Γενικά

Ο ΕΚΧ είναι ένα κείμενο το οποίο έχει υιοθετηθεί στο πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης ήδη από το 1961. Παρά το ότι υιοθετήθηκε έντεκα ολόκληρα χρόνια μετά την ΕΣΔΑ, το αντίστοιχο κείμενο δηλαδή του Συμβουλίου της Ευρώπης για τα ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, αποτελεί πολύ μεγάλο επίτευγμα των ευρωπαϊκών κρατών, δεδομένης τόσο της πολιτικής κατάστασης της μεταπολεμικής Ευρώπης, όσο και της νομικής αμφισβήτησης και δυσπιστίας απέναντι στα κοινωνικά δικαιώματα, πράγμα που καταδεικνύει το κοινωνικό πρόσωπο της Ευρώπης, ένα πρόσωπο το οποίο αποτελεί συστατικό και της ευρωπαϊκής οικονομικής και πολιτικής ενοποίησης στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Κοινότητας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης, κωδικοποιούμενο υπό τον όρο «ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο», η έντονη παρουσία του οποίου καθ' όλα τα στάδια και τα είδη ενοποίησης της Ευρώπης αποτελεί και την ειδοποιό διαφορά ανάμεσα στο Ευρωπαϊκό και στο Αμερικανικό κοινωνικοοικονομικοπολιτικό πρότυπο ανάπτυξης.

Ορισμένα, ωστόσο κενά στα προστατευόμενα δικαιώματα και κυρίως ατέλειες στον κυρωτικό μηχανισμό του συνετέλεσαν ώστε το σημαντικότερο αυτό κείμενο να μην αξιοποιηθεί και να μην γίνει ευρύτερα γνωστό. Ήδη όμως έχουν υιοθετηθεί τέσσερα πρόσθετα κείμενα με αποκορύφωμα τον Αναθεωρημένο Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη του 1996, ο οποίος κωδικοποιεί όλα τα προγενέστερα κείμενα καθώς επίσης περιλαμβάνει και νέα δικαιώματα, λαμβάνοντας υπόψη τις εξελίξεις στην εργατική νομοθεσία και στην κοινωνική πολιτική, ώστε ο Αναθεωρημένος Ευρωπαϊκός

⁶⁴ Αυτό αποτελεί και άλλη μία ένδειξη υπέρ της εδώ υποστηριζόμενης άποψης του έντονα πολιτικού και ενοποιητικού χαρακτήρα τον οποίο προσδίδει η ένταξη του Χάρτη στο Σύνταγμα, καθώς σύνταξη του Χάρτη και προσχώρηση στην ΕΣΔΑ αποτέλεσαν βήματα αναγκαία συμπληρωματικά.

⁶⁵ Βλ. τον διάλογο μεταξύ του Γενικού Γραμματέα του Συμβουλίου της Ευρώπης και του υπουργού ευρωπαϊκών υποθέσεων της κυβέρνησης της χώρας που προήδρευε του Συμβουλίου, στις 2 Νοεμβρίου 2000, κατά την επετειακή συνδιάσκεψη της Ρώμης για τα πενήντα χρόνια από την υπογραφή της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των δικαιωμάτων του ανθρώπου στον Decaux.

Κοινωνικός Χάρτης να είναι σήμερα είναι ο πληρέστερος κατάλογος κοινωνικών δικαιωμάτων στον κόσμο.

ii) ΕΚΧ και ενωσιακό δίκαιο

Το άρθρο III-209⁶⁶ του Ευρωπαϊκού Συντάγματος, το οποίο περιλαμβάνεται στο ΤΜΗΜΑ 2 του ΚΕΦΑΛΑΙΟΥ III με τον τίτλο ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ κάνει ρητή αναφορά στον Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη του 1961, αναφερόμενο στα κοινωνικά δικαιώματα, λαμβάνοντας τα οποία υπόψη η Ένωση και τα κράτη μέλη στοχεύουν στην προώθηση της κοινωνικής τους πολιτικής. Μάλιστα η αναφορά γίνεται σε συνδυασμό και παράλληλα με τον Κοινοτικό Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών Δικαιωμάτων των Εργαζομένων του 1989, με ένα δηλαδή κείμενο, το οποίο προέρχεται από την κοινοτική/ενωσιακή έννομη τάξη, το οποίο όμως όπως καταδεικνύεται και από τον τίτλο του έχει πιο περιορισμένη θεματική. Είναι πράγματι εντυπωσιακό ότι στο σημείο αυτό δεν γίνεται παραπομπή στους ΤΙΤΛΟΥΣ II και III του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων στους οποίους κατοχυρώνονται τα κοινωνικά δικαιώματα του Χάρτη ή έστω μια γενική παραπομπή σε αυτόν, παρ' ότι και ο Χάρτης και το άρθρο III-209 βρίσκονται στο ίδιο κείμενο, δηλ. στο Σύνταγμα της Ευρώπης, και περιορίστηκε ο Συντάκτης του Συντάγματος σε αναφορά μόνο στα κοινωνικά δικαιώματα του ΕΚΧ, τη στιγμή που ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία του Χάρτη είναι ακριβώς η συμπερίληψη στο κείμενο του κοινωνικών δικαιωμάτων⁶⁷.

Για ποιο λόγο όμως επέλεξε ο Συντάκτης του Συντάγματος να μην παραπέμψει στον Χάρτη; Μία πρώτη απάντηση φαίνεται να είναι ότι αμέλησε να πράξει κάτι τέτοιο. Καθώς η κύρια σπουδαιότητα των κοινωνικών δικαιωμάτων όλων των συνταγματικών κειμένων είναι, όπως αναπτύχθηκε και ανωτέρω⁶⁸, ο καθορισμός των γενικών κατευθύνσεων της κοινωνικής πολιτικής, ποια είναι η χρησιμότητα τους όταν στο σημείο του ίδιου κειμένου όπου αναλύεται η κοινωνική πολιτική δεν γίνεται πουθενά αναφορά σε αυτά, αλλά μόνο σε άλλα κείμενα τα οποία κατοχυρώνουν κοινωνικά δικαιώματα; Μία δεύτερη απάντηση ίσως να είναι ότι θεώρησε αυτονόητη την εφαρμογή τους στο συγκεκριμένο πλαίσιο, και παρέλειψε την παραπομπή ακριβώς ως αυτονόητη. Σε κάθε περίπτωση, αυτό που θα πρέπει να παρατηρηθεί είναι ότι, από πλευράς ουσίας, η παραπομπή στον ΕΚΧ κάθε άλλο παρά σε βάρος της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων αποβαίνει. Και αυτό γιατί τόσο σε ποιότητα, όσο και σε ποσότητα οι διατάξεις του Χάρτη υπολείπονται αυτών του ΕΚΧ. Βεβαίως στο σημείο αυτό θα πρέπει να παραπέμψουμε στις σελ. 23 επ. της παρούσας όπου αναφέρονται οι διαφορές μεταξύ Χάρτη-ΕΣΔΑ και κυρίως σε αυτές που αναφέρονται στις διαφορές που πηγάζουν από την διαφορετική προέλευση και διαφορετική αποστολή των δύο κειμένων, οι οποίες ισχύουν κατ' αντιστοιχία και ανάμεσα στον Χάρτη και στον ΕΚΧ. Έτσι θα μπορούσε εντελώς επιγραμματικά εδώ να αναφερθεί ότι το ευσύνοπτο της διατύπωσης του Χάρτη οφείλεται στο γεγονός ότι αυτός ακολουθεί τα συνταγματικά πρότυπα των κρατών μελών. Αυτό όμως δεν θεραπεύει βέβαια το γεγονός ότι πολλά από τα δικαιώματα που περιέχονται στον ΕΚΧ (αλλά και στον Κοινοτικό Χάρτη των Θεμελιωδών Κοινωνικών

⁶⁶ Το οποίο προέρχεται από το άρθρο 136 ΣυνθΕΚ.

⁶⁷ Ο Γιαταγάνας είχε θεωρήσει πριν την σύνταξη του Συντάγματος την συμπερίληψη της παραπομπής στο Χάρτη αυτονόητη, φοβούμενος μάλιστα και ενδεχόμενη αφαίρεση της παραπομπής στον ΕΚΧ.

⁶⁸ Σελ. 16 επ.

Δικαιωμάτων των Εργαζομένων), λείπουν παντελώς από τον Χάρτη. Ενδεικτικά αναφέρονται το δικαίωμα για ελάχιστες αποδοχές, το δικαίωμα αμοιβής για υπερωρίες, το δικαίωμα ειδοποίησης σε περίπτωση απολύσεως και η απαγόρευση κρατήσεων πλέον εκείνων που προβλέπονται από το νόμο. Επίσης, ακόμα και εκεί όπου υπάρχει η πρόβλεψη του σχετικού δικαιώματος, οι πιο εκτεταμένες και επεξηγηματικές διατυπώσεις των δύο παλαιότερων κειμένων δημιουργούν ερωτήματα για το εύρος των δικαιωμάτων. Ως προς την προστασία π.χ. των ανηλίκων και των νέων, ο Χάρτης την συνδέει αποκλειστικά με την παράνομη εργασία (ά. 92), ενώ ο ΕΚΧ (ά. 7) την επεκτείνει σε όλους τους κινδύνους που διατρέχουν οι ανήλικοι εργαζόμενοι. Αυτοί είναι άλλωστε και οι λόγοι για τους οποίους η παραπομπή στον ΕΚΧ καθιστά τη διάταξη αυτή εξαιρετικά προοδευτική και την διασφάλιση της προστασίας των κοινωνικών δικαιωμάτων των Ευρωπαίων πολιτών εξαιρετικά προωθημένη. Βεβαίως αυτό ίσως να έχει δυσμενείς συνέπειες ως προς την λειτουργία του Χάρτη μέσα στα πλαίσια της Ε.Ε. και κυρίως των μερών του που κατοχυρώνουν κοινωνικά δικαιώματα. Προκειμένου να διασφαλιστεί η χρησιμότητα του σκόπιο ίσως θα ήταν να προστεθεί στον Χάρτη μία αντίστοιχη διάταξη όπως αυτή του άρθρου 112 παρ. 3, η οποία αντιστοιχεί τα όμοια δικαιώματα Χάρτη-ΕΣΔΑ, για την αντιστοίχιση των όμοιων δικαιωμάτων Χάρτη-ΕΚΧ, μια παραπομπή η οποία, άλλωστε, δεν θα εμπόδιζε την εφαρμογή των διατάξεων του ΕΚΧ, αντίστοιχες των οποίων δεν περιλαμβάνονται στον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να σημειωθεί ότι το άρθρο III-209 του Συντάγματος της Ευρώπης, δεν κάνει αναφορά στον προαναφερθέντα Αναθεωρημένο ΕΚΧ του 1996, αλλά στον ΕΚΧ του 1961⁶⁹. Αυτό ίσως γίνεται επειδή ο Αναθεωρημένος ΕΚΧ δεν έχει υιοθετηθεί από όλα τα κράτη μέλη της Ένωσης. Από τη στιγμή όμως που επελέγη από τον συντακτικό νομοθέτη η αποκλειστική αναφορά στον ΕΚΧ και η παράλειψη στο σημείο αυτό της αναφοράς στον Χάρτη του Συντάγματος, ίσως θα ήταν προτιμότερο η παραπομπή να γίνει στον Αναθεωρημένο ΕΚΧ του 1996, τη στιγμή που το κείμενο αυτό περιέχει σημαντικά νέα δικαιώματα άξια προστασίας, όπως ο αγώνας κατά της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού, η επιδίωξη της εξασφάλισης των οποίων αποτελεί, άλλωστε, σύμφωνα με το ίδιο το άρθρο 209 στόχο της κοινωνικής πολιτικής της Ένωσης⁷⁰. Αυτό είναι πολύ περισσότερο αναγκαίο, στο βαθμό που πολλά από τα δικαιώματα του Χάρτη εμπνέονται από αυτά του Αναθεωρημένου ΕΚΧ. Πρόκειται, μεταξύ άλλων, για τις ίσες αμοιβές ανδρών και γυναικών (ά. II-83), τα δικαιώματα της τρίτης ηλικίας (ά. II-85), των ατόμων με ειδικές ανάγκες (ά. II-86), το δικαίωμα των εργαζομένων στην ενημέρωση και τη διαβούλευση στο πλαίσιο της επιχείρησης (ά. II-87), την προστασία σε περίπτωση αδικαιολόγητης απόλυσης (ά. II-90), το δικαίωμα στην οικογενειακή και επαγγελματική ζωή (ά. II-93), και το δικαίωμα στην κοινωνική ασφάλεια και κοινωνική αρωγή (ά. II-94).

Είναι επομένως δυνατόν να παρατηρήσει κανείς ότι οι επιλογές του συντακτικού νομοθέτη περιπλέκουν την εφαρμογή κοινωνικής πολιτικής και λήψη υπόψη από όλα τα όργανα της Ένωσης, διοικητικά και δικαιοδοτικά, των κοινωνικών θεμελιωδών

⁶⁹ Όπως, φυσικά εννοείται αυτός μεταγενέστερα τροποποιήθηκε.

⁷⁰ «Έχουν ως στόχο [η Ένωσης και τα κράτη μέλη]... τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και εργασίας, ώστε να καταστεί δυνατή η εναρμόνισή τους μέσα σε πλαίσια προόδου, την κατάλληλη κοινωνική προστασία, τον κοινωνικό διάλογο, την ανάπτυξη των ανθρώπινων πόρων με στόχο υψηλό και διαρκές επίπεδο απασχόλησης και την καταπολέμηση του αποκλεισμού».

δικαιωμάτων, καθώς εμπλέκει κατά την εφαρμογή τους τρία διαφορετικά κείμενα, τα οποία, αν και κάποιες φορές περιλαμβάνουν όμοια ή και ίδια δικαιώματα, δεν είναι διατυπωμένα με τον ίδιο τρόπο και επιπλέον είναι και διαφορετικής προέλευσης. Η ορθότερη αντιμετώπιση του ζητήματος θα ήταν να είχε περιλάβει στο άρθρο III-209 τόσο τον Χάρτη του Μέρους II του Συντάγματος, όσο και αντί του ΕΚΧ του 1961, τον Αναθεωρημένο ΕΚΧ του 1996, καθώς και στις γενικές διατάξεις του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων να είχε περιλάβει μια αντίστοιχη διάταξη αυτής του άρθρου II-112 παρ. 3, αφορώσα τον Αναθεωρημένο ΕΚΧ.

4) Χάρτης – Εθνικά Συντάγματα

Το σημαντικότερο μέχρι σήμερα, στις χώρες ιδίως της Δυτικής Ευρώπης στις οποίες η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων από τη Γαλλική Επανάσταση και μετά αποτελεί ζήτημα μείζονος σημασίας για τους κυβερνώντες, σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων ήταν το εθνικό, με την υποβοήθηση βεβαίως του συστήματος προστασίας το οποίο προσφέρει η ΕΣΔΑ. Όλα τα κράτη μέλη της Ε.Ε. διαθέτουν πλήρεις καταλόγους θεμελιωδών δικαιωμάτων στα εθνικά τους Συντάγματα ή στα συνταγματικά τους κείμενα. Δεν θα μπορούσε βεβαίως ο Συντάκτης του Χάρτη να αγνοήσει το πλούσιο αυτό υλικό το οποίο παρέχουν τα εθνικά Συντάγματα, όπως δεν έκανε και ο Δικαστής του ΔΕΚ. Κατά μείζονα λόγο, την ίδια στιγμή που τα εθνικά Συντάγματα περιέχουν ως προς τα βασικότερα δικαιώματα και ως προς τη συνολική τους φιλοσοφία, όχι πάντοτε βέβαια ίδιες, αλλά σε κάθε περίπτωση όμοιες διατάξεις. Και αυτό λόγω της κοινής πολιτισμικής καταγωγής των ευρωπαϊκών λαών, αλλά και λόγω της υπάρξεως της ΕΣΔΑ, η οποία έχει βοηθήσει στην καταγραφή αλλά και στην προσέγγιση των ευρωπαϊκών συνταγματικών νομοθεσιών στον συγκεκριμένο τομέα. Ο συσχετισμός των εθνικών Συνταγμάτων με τον Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. έχει επιτευχθεί μέσω των «κοινών συνταγματικών παραδόσεων των κρατών μελών»⁷¹. Γίνεται όμως σε μία περίπτωση και ευθεία αναφορά στα εθνικά Συντάγματα, στο τέλος του άρθρου 113, της ρήτρας δηλαδή δαπέδου, όπου ο Χάρτης μιλά για τα «Συντάγματα των κρατών μελών». Στο συγκεκριμένο σημείο ήθελε ο Συντάκτης του Χάρτη απλά να παραπέμψει κάθε φορά στη συγκεκριμένη προς εφαρμογή διάταξη που παρέχει την μείζονα προστασία και όχι γενικά στο κάπως συγκεχυμένο σύνολο των κοινών συνταγματικών παραδόσεων. Ήθελε απλά να βοηθήσει στην *ad hoc*⁷² συγκεκριμενοποίηση της εφαρμοζόμενης διάταξης. Το κάνει δηλαδή όχι για να διαφοροποιήσει ουσιαστικά αυτήν την περίπτωση, από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις, αλλά για «δικονομικούς» λόγους.

Εκτός από την ΕΣΔΑ είναι αυτονόητο ότι πηγή έμπνευσης των συντακτών του Χάρτη αποτέλεσαν και οι κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, πράγμα το οποίο καταδεικνύεται από την παράλληλη με την ΕΣΔΑ αναφορά τους στο άρθρο I-9 παρ. 3 όπου και αναγορεύονται τα θεμελιώδη δικαιώματα σε γενικές αρχές του δικαίου της Ένωσης, από την επανειλημμένη τους αναφορά στις Επεξηγήσεις του Χάρτη και κυρίως από την αναφορά τους στο άρθρο II-112 παρ. 4 όπου και μιλάει ο Χάρτης για αναγνωριζόμενα σε αυτόν δικαιώματα «όπως απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών».

⁷¹ Βλ. *αν. σελ. 2 επ.*

⁷² Κάθε δηλαδή φορά που εμφανίζεται ζήτημα για την εφαρμογή μιας διάταξης του Χάρτη ή του εθνικού δικαίου στο πλαίσιο της αρχής της μείζονος προστασίας που καθιερώνει το άρθρο 113 του Ευρωπαϊκού Συντάγματος.

Ως προς τις σχέσεις Χάρτη - κοινών συνταγματικών παραδόσεων κρίσιμες είναι δύο διατάξεις. Πρώτον, η προαναφερθείσα διάταξη του άρθρου II-112 παρ. 4 σύμφωνα με την οποία: «Κατά τον βαθμό που ο παρών Χάρτης αναγνωρίζει θεμελιώδη δικαιώματα όπως απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, τα εν λόγω δικαιώματα θα πρέπει να ερμηνεύονται σύμφωνα με τις παραδόσεις αυτές». Πρόκειται για μία ερμηνευτική διάταξη όμοια με αυτήν του άρθρου II-112 παρ. 3 η οποία αναφέρεται στην ΕΣΔΑ, αλλά σε καμία περίπτωση ίδια. Η σύνδεση Χάρτη-ΕΣΔΑ παρουσιάζεται στενότερη σε σχέση με την σύνδεση Χάρτη-κοινών συνταγματικών παραδόσεων (εθνικών Συνταγμάτων). Ως προς την πρώτη σχέση, ο Χάρτης προβαίνει σε πλήρη αντιστοίχιση της έννοιας και της εμβέλειας των αντίστοιχων δικαιωμάτων ενώ ως προς τη δεύτερη σχέση περιορίζεται στο να πει ότι «τα εν λόγω δικαιώματα» απλά «πρέπει να ερμηνεύονται σύμφωνα με τις παραδόσεις αυτές». Η λεκτική διαφοροποίηση είναι εμφανής. Ο Χάρτης όμως δεν αντιστοιχεί τα δικαιώματα του Χάρτη με αυτά των εθνικών Συνταγμάτων όπως απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις, γιατί δεν μπορεί να το κάνει λόγω του συγκεκριμένου χαρακτήρα που, όπως προαναφέρθηκε έχουν αυτές, οι οποίες έχουν περισσότερο τον χαρακτήρα, όχι συγκεκριμένων δικαιωμάτων αλλά γενικών αρχών του δικαίου. Έτσι, έχοντας συνείδηση της αναγκαιότητας αναφοράς τους και βασιζόμενος στη διατύπωση του άρθρου 6 παρ. 2 της ΣυνθΕΕ⁷³, περιλαμβάνει απλά έναν ερμηνευτικό κανόνα⁷⁴, σύμφωνα με τον οποίο, αντί να εφαρμόζεται μια άκαμπτη προσέγγιση «ελάχιστου κοινού παρονομαστή», τα εν λόγω δικαιώματα του Χάρτη πρέπει να ερμηνεύονται κατά τρόπο που εξασφαλίζει τον υψηλό βαθμό προστασίας που απαιτείται από το δίκαιο της Ένωσης και είναι σύμφωνος με τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις⁷⁵.

Δεύτερον, το επίσης προαναφερθέν άρθρο II-113, το οποίο κατοχυρώνει την αρχή της μείζονος προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων. Στο πλαίσιο της προστασίας τους, υπερέχει η διάταξη εκείνη η οποία κατοχυρώνει την μεγαλύτερη προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων, είτε αυτή προέρχεται από το ενωσιακό, είτε από το διεθνές, είτε από το εθνικό συνταγματικό δίκαιο. Το άρθρο αυτό φαίνεται να θέτει σε νέα βάση μέσα στο πλαίσιο της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων την ήδη από το 1964⁷⁶ αναγνωρισμένη αρχή της υπεροχής του κοινοτικού/ενωσιακού έναντι του εθνικού δικαίου, κυρίως την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου έναντι των εθνικών Συνταγμάτων⁷⁷, η οποία κατοχυρώνεται και στο Ευρωπαϊκό Σύνταγμα στο άρθρο I-6⁷⁸. Σε περίπτωση σύγκρουσής τους δηλαδή δεν θα υπερισχύσει το ενωσιακό δίκαιο έναντι του συνταγματικού⁷⁹ εθνικού, αλλά εφόσον αυτό το τελευταίο παρέχει ευρύτερη προστασία, θα υπερισχύσει το εθνικό δίκαιο. Τα πράγματα όμως μόνο κατά τα φαινόμενα είναι έτσι, και αυτό γιατί η ad hoc αυτή υπεροχή των Συνταγμάτων των κρατών μελών, δεν

⁷³ Βλ. τώρα τη διατύπωση του άρθρου I-9 παρ. 3 του Συντάγματος

⁷⁴ Λαμβάνοντας δεόντως υπόψη την ακολουθούμενη από το ΔΕΚ προσέγγιση των κοινών συνταγματικών παραδόσεων, βλ. π.χ. υπόθεση Hauer, ΔΕΚ, 13.12.1979, Liselotte Hauer κ. Bundesland Rheinland-Pfalz, 44/79, Συλλογή 1979, II-752.

⁷⁵ Βλ. «Επεξηγήσεις»

⁷⁶ Υπόθεση Costa/ENEL, ΔΕΚ, 15.7.1964, Costa κ. ENEL, 6/64, Συλλογή 1954-1964, 1191.

⁷⁷ Υπόθεση Internationale Handelsgesellschaft, ΔΕΚ, 17.12.1970, Internationale Handelsgesellschaft κ. Einfuhr-und Voratsstelle für Getreide und Futtermittel, 11/70, Συλλογή 1969-1971, 581.

⁷⁸ Για την όλη προβληματική βλ. Στάγκο, σελ. 511 επ.

⁷⁹ Θα υπερισχύσει, αντίθετα, σύμφωνα με το γράμμα του άρθρου 113, σε κάθε περίπτωση έναντι του κοινού εθνικού δικαίου.

συνεπάγεται και αλλαγή στον συσχετισμό των δύο αυτών δικαίων όπως υποστηρίζουν μερικοί, καθώς η υπεροχή του εθνικού συνταγματικού δικαίου περνάει μέσα από τη ρήτρα του ενωσιακού δικαίου, τη ρήτρα δηλαδή του άρθρου 113 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του Συντάγματος της Ευρώπης.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από την εργασία αυτή έγινε μία προσπάθεια να παρουσιαστεί με συνοπτικό και ταυτόχρονα περιεκτικό τρόπο ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων του ΜΕΡΟΥΣ ΙΙ του Συντάγματος της Ευρώπης και να γίνει ένας συσχετισμός του με άλλες πηγές προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων, περιοριζόμενοι στις κύριες πηγές προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων στον ευρωπαϊκό χώρο.

Η ανάλυση αυτή κατέδειξε την τεράστια σημασία του κειμένου αυτού, όχι μόνο ως ενός νομικού κειμένου προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων όπως η ΕΣΔΑ, αλλά ως ενός κατεξοχήν πολιτικού κειμένου. Με τον Χάρτη η Ένωση αποκτά έναν εξαιρετικά σύγχρονο κατάλογο ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ίσως τον πιο πλήρη διεθνώς. Είναι αναμφισβήτητο ότι ο Χάρτης θα συμβάλλει αποφασιστικά στη βελτίωση της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ε.Ε., πράγμα το οποίο έχει ήδη αρχίσει να συντελείται ακόμη και εν απουσία δεσμευτικής ισχύος του, καθώς τα προς προστασία δικαιώματα των Ευρωπαίων Πολιτών συγκεντρώνονται για πρώτη φορά σε ένα ενιαίο κείμενο το οποίο περιλαμβάνει, ταξινομώντας τα μάλιστα με έναν νέο εξαιρετικά πρωτότυπο και νομικά ορθότερο τρόπο, δικαιώματα όλων των παραδοσιακών κατηγοριών, δηλ. και ατομικά και πολιτικά, αλλά και κοινωνικά και , καθιστώντας τα περισσότερο συγκεκριμένα από ότι στο παρελθόν. Η συγκέντρωση και συγκεκριμενοποίηση αυτή βοηθούν στην σε μεγαλύτερο βαθμό λήψη τους υπόψη από τα όργανα της Ε.Ε. και τα όργανα των κρατών μελών, αλλά κυρίως στο να γίνουν τα δικαιώματα αυτά πιο ορατά, πιο προσιτά στους πολίτες. Η προστασία αυτή αποκτά ακόμη ευρύτερο περιεχόμενο αν συνυπολογίσει κανείς το γεγονός της συμπερίληψης στον Χάρτη και κοινωνικών δικαιωμάτων, πράγμα το οποίο είναι εξαιρετικά σημαντικό, ειδικά αν αναλογιστεί κανείς ότι χώρες με τεράστια συνταγματική παράδοση όπως η Γερμανία, είχαν απαντήσει αρνητικά στο ενδεχόμενο εισαγωγής κοινωνικών δικαιωμάτων στο συνταγματικό τους κείμενο.

Ο Χάρτης όμως αποτελεί, όπως αναφέρθηκε, ένα κείμενο τεράστιας πολιτικής σημασίας. Η ένταξη του μέσα στο κείμενο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος προσδίδει στο δεύτερο αυτό έντονα στοιχεία συνταγματικότητας, καθιστώντας το, παρά τις αντιρρήσεις, όντως Σύνταγμα, έστω υπό μία νέα, πιο σύγχρονη έννοια. Αποτελεί δηλαδή η ένταξη από μόνη της ένα τεράστιο βήμα προς την μέχρι τώρα στάσιμη πολιτική ενοποίηση της Ε.Ε.. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο το γεγονός ότι στις ισχύουσες Συνθήκες, οι οποίες είχαν εντονότερο το διεθνές στοιχείο, δεν υπάρχει κατάλογος ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ο κατάλογος αυτός προστίθεται για πρώτη φορά σε ένα κείμενο, του οποίου οι συντάκτες έλαβαν την ιστορική και γεμάτη συμβολισμούς απόφαση να ονομάσουν «Σύνταγμα της Ευρώπης». Με το Σύνταγμα της Ευρώπης, του οποίου συστατικό μέρος είναι το ΜΕΡΟΣ ΙΙ, δηλ. ο Χάρτης των Θεμελιωδών δικαιωμάτων, η Ένωση γίνεται μία ομοσπονδία κρατών, πλησιάζει ακόμα περισσότερο προς το υπό παραδοσιακή έννοια κράτος, αγγίζοντας απλά της δομές του, χωρίς ωστόσο να τις υιοθετεί.

Μέσα στο πλαίσιο αυτό της δημιουργίας μιας πολιτικής οντότητας, ενός κρατικού μορφώματος, το οποίο θα καλύπτει πλέον όχι μόνο συμβολικά την οικονομική ενοποίηση των ευρωπαϊκών κρατών, αλλά και ουσιαστικά, ο Χάρτης συμβάλλει δυναμικά στον

προσδιορισμό της ταυτότητας της νέας αυτής κρατικής μορφής οργάνωσης, της Ένωσης, υπό τη νέα της μετά το Σύνταγμα μορφή. Όπως έχει επανειλημμένα ειπωθεί περιλαμβάνονται δικαιώματα όλων των κατηγοριών, δηλ. και ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, ως δικαιώματα των πολιτών της Ένωσης, καθώς και κοινωνικά δικαιώματα, θέλοντας με αυτόν τον τρόπο η Ένωση να εκφράσει την πίστη της στο «ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο». Δίπλα όμως στα δικαιώματα αυτά βρίσκουν ακόμα θέση οι θεμελιώδεις ελευθερίες της αγοράς. Η Ένωση περνώντας στη νέα φάση πολιτικής της οργάνωσης ανήγαγε σε θεμελιώδη δικαιώματα τις τέσσερις κοινοτικές ελευθερίες, οι οποίες αποκτούν χαρακτήρα οικονομικών θεμελιωδών δικαιωμάτων. Παρά τις αντιρρήσεις, θα πρέπει να επισημανθεί και στο σημείο αυτό, ότι πολύ σωστά έπραξε ο Συντακτικός νομοθέτης και τις κατοχύρωσε στο ίδιο επίπεδο με τα υπόλοιπα θεμελιώδη δικαιώματα, αποφεύγοντας με τον τρόπο αυτόν πιθανές μελλοντικές συγκρούσεις, αλλά κυρίως λαμβάνοντας υπόψη την καταγωγή της Ένωσης, χωρίς βεβαίως να προσκολλάται σε αυτήν.

Η Ένωση ανταποκρινόμενη στις απαιτήσεις της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης, αλλά και των ίδιων των κρατών μελών της, αναμένεται από την 1^η Νοεμβρίου 2006 να αποκτήσει ένα εξαιρετικής ποιότητας κείμενο προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων. Δεν είναι πλέον τα κράτη μέλη αυτά που θα αναμένουν από την Ένωση να ανταποκριθεί στο επίπεδο προστασίας θεμελιωδών δικαιωμάτων που αυτά παρέχουν στο εσωτερικό τους, αλλά η Ένωση αυτή που θα αναμένει από τα κράτη μέλη να ανταποκριθούν στις εξαιρετικά προοδευμένες απαιτήσεις του Χάρτη. Ο Χάρτης συμβάλλει ουσιαστικά στο να καταστεί η Ένωση, μία «Ένωση Δικαίου».

NΟΜΟΛΟΓΙΑ

Υπόθεση Costa/ENEL, ΔΕΚ, 15.7.1964, Costa κ. ENEL, 6/64, Συλλογή 1954-1964, 1191.

Υπόθεση Stauder, ΔΕΚ, 12.11.1969, Erich Stauder κ. πόλης του Ulm-Sozialamt, 29/69, Συλλογή 1969-1971, 147.

Υπόθεση Internationale Handelsgesellschaft, ΔΕΚ, 17.12.1970, Internationale Handelsgesellschaft κ. Einfuhr-und Voratsstelle für Getreide und Futtermittel, 11/70, Συλλογή 1969-1971, 581.

Υπόθεση Hauer, ΔΕΚ, 13.12.1979, Liselotte Hauer κ. Bundesland Rheinland-Pfalz, 44/79, Συλλογή 1979, II-752.

Υπόθεση Wachauf, ΔΕΚ, 13.7.1989, Hubert Wachauf κ. Γερμανικού Δημοσίου, 5/88, Συλλογή, 2609.

Υπόθεση EPT, ΔΕΚ, 18.6.1991, Ελληνική Ραδιοφωνία Τηλεόραση Α.Ε. κ. Δημοτικής Εταιρίας Πληροφόρησης και Σωτηρίου Κούβελα, C-260/89, Συλλογή, I-2925.

Υπόθεση Bosman, ΔΕΚ, 15.12.1995, Union Royale Belge des Sociétés de football association κ. J.-M. Bosman, C-415/93, Συλλογή, I-4921.

Υπόθεση Annibaldi, ΔΕΚ, Daniele Annibaldi κ. Sindaco del Commune di Guidonia & Presidente Regione Lazio, C-309/96, Συλλογή, I-7493.

Υπόθεση Baustahlgewerbe, ΔΕΚ, 17.12.1998, Baustahlgewerbe GmbH κ. Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, C-185/95 P, Συλλογή, I-8417.

Υπόθεση Karlsson, ΔΕΚ, 13.4.2000, Kjell Karlsson και λοιποί, C-292/97, Συλλογή, I-2737.

Υπόθεση Schmidberger, ΔΕΚ, 12.6.2003, Eugen Schmidberger Internationale Transporte und Planzüge v. Republik Österreich, C-112/00, Συλλογή, I-5694.

Υπόθεση Simutenkov, ΔΕΚ, 12.4.2005, Igor Simutenkov κ. Ministerio de Educación y Cultura, Real Federación Española de Fútbol, C-265/03 (αδημοσίευτη).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anbelj, M.* (2004), European Court of Justice and the Question of Value Choices. Fundamental human rights as an exception to the freedom of movement of goods. Harvard Jean Monnet Working Paper No. 06/04, www.jeanmonnetprogram.org/papers/04/0406ind.html
- Γιαταγάνας, Ξ.* (2003), Η ενσωμάτωση του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης στις Συνθήκες. Άσκηση Συνταγματικού Δικαίου ή πολιτική ρητορεία;, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα
- Decaux, E.* (2001), L' Europe a ses miroirs στην ηλεκτρον. Επιθ. Droits fondamentaux, no. 1, 2001 (www.droits-fondamentaux.org)
- Δημητρόπουλος, Α.* (2005), Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Σύστημα Συνταγματικού Δικαίου, Τόμος Γ', Ημιτόμος Ι, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα
- Δημητρόπουλος, Α.* (2005), Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις
- Herdegen, M.* (2003), Europarecht, München, σειρά Grundrisse des Rechts, Εκδόσεις C.H. Beck, 5^η έκδοση
- Παπαδημητρίου, Γ.* (2004), Η συνάρθρωση της εθνικής, της διεθνούς και της ενωσιακής προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην Ευρώπη, στο ΝοΒ, τόμος 52, τεύχος 7, σελ. 1137-1142.
- Περράκης, Σ.* (2000), Διεθνής Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. ΟΗΕ – UNESCO – Διεθνής Οργάνωση Εργασίας - Συμβούλιο της Ευρώπης – ΟΑΣΕ – ΕΕ κ.ά., Αθήνα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, 2^η έκδοση
- Pieroth B./Schlink B.* (2003), Grundrechte, Staatsrecht II, Heidelberg, σειρά Schwerpunkte, Εκδόσεις C.F. Müller, 19^η έκδοση
- Ruggeri, A.* (2003), Η διπλή όψη της Χάρτας της Νίκαιας και η θεωρία της Συντακτικής Εξουσίας, στο Α. Μανιτάκης & Λ. Παπαδοπούλου (επιμ.), Η προοπτική ενός Συντάγματος για την Ευρώπη, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα, 211-242
- Schelling, Th.* (1996), The Autonomy of the Community Legal Order: An Analysis of Possible Foundations, στο Harvard Int'l L. J'l, vol. 37, no. 2, 1996, 387-403
- Σκανδάμης, Ν.* (2003), Ευρωπαϊκό Δίκαιο, Ι. Θεσμοί της Ευρωπαϊκής Ένωσης, 2. Ιστορική μορφολογία της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αθήνα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα

Σκανδάμης, Ν. (2003), Η κατά το Σύνταγμα παραχώρηση αρμοδιοτήτων προς την Ευρωπαϊκή Ένωση ως εξαιρετική πράξη – Το μετέωρο βήμα του πελαργού, στο Α. Μανιτάκης & Λ. Παπαδοπούλου (επιμ.), Η προοπτική ενός Συντάγματος για την Ευρώπη, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα, 93-126

Στάγκος, Π. (2004), Η δικαστική προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη. Η σχέση της με τη συνταγματική εξέλιξη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Σάκκουλα

Fallon, M. (2002), Les Droits Fondamentaux liés à la citoyenneté, στο J.-Y. Carlier & O. De Schutter (dirs.), La Charte des droits fondamentaux de l' Union européenne, Son apport à la protection des droits de l' homme en Europe, Bruxelles, Bruylant, 149-178